

Häpeä opettaa

Antti Heikkisen *Mummo*-romaanin päähenkilöiden häpeä ja
miten lukija kokee sen

Pauliina Hyvärinen

Maisterintutkielma

Kirjallisuudentutkimuksen maisteriohjelma

Yleinen kirjallisuustiede

Humanistinen tiedekunta

Helsingin yliopisto

Marraskuu 2021

Tiivistelmä

Tiedekunta: Humanistinen tiedekunta

Koulutusohjelma: Kirjallisuudentutkimuksen maisteriohjelma

Opintosuunta: Yleinen kirjallisuustiede

Tekijä: Pauliina Hyvärinen

Työn nimi: Häpeä opettaa. Antti Heikkisen *Mummo*-romaanin päähenkilöiden häpeä ja miten lukija kokee sen

Työn laji: Maisterintutkielma

Kuukausi ja vuosi: Marraskuu 2021

Sivumäärä: 49

Avainsanat: tunteet, häpeä, lukija, henkilöhahmo, suomalaisuus

Ohjaaja tai ohjaajat: Heta Pyrhönen

Säilytyspaikka: Helda-tietokanta

Muita tietoja: -

Tiivistelmä:

Tämä maisterintutkielma käsittelee häpeää ja lukijan tunnetta henkilöhahmon häpeästä. Tutkielmassa analysoidaan Antti Heikkisen *Mummo*-romaanin (2017). Tutkielman tavoitteena on kartoittaa päähenkilöhahmojen Maijan ja Marja-Liisan häpeän kohteet ja miten ne vaikuttavat heihin. Tämän jälkeen tutkielma keskittyy siihen, miten ja miksi lukija kokee henkilöhahmojen häpeän ja miksi tunteen havaitseminen on olennainen osa *Mummoa*.

Tutkielman pohjana on tunteita ja tuntemuksia tarkasteleva kirjallisuudentutkimus. Siinä erotetaan tunne ja tuntemus yleensä toisistaan, mutta tässä tutkielmassa häpeän kohdalla sitä ei tehdä. Sen sijaan tutkielma keskittyy Sara Ahmedin *Tunteiden kulttuuripolitiikan* (2018) tavoin siihen, mitä tunteet tekevät. Tutkielma keskittyy häpeän tekoihin ja vaikutuksiin. Häpeä on vahvasti yhteiskunnallinen tunne. Se pitää yhteiskuntaa kasassa osoittamalla ideaalin ja vallassa olevien normien paremmuuden suhteessa muihin. Yksilö kokee häpeää, kun ei kuulu muottiin. Häpeää vältelläkseen yksilö tavoittelee ideaalia ja pitää yhteiskuntaa koossa. Suomalaisessa yhteiskunnassa häpeä on erityisen yleistä.

Maija elää koko elämänsä maalla suuressa maalaistalossa perheen kanssa läheisesti eläen. Maija häpeää naiseuttaan ja lapsettomuuttaan. Se saa Maijan valehtelemaan tyttärelleen Marja-Liisalle tämän vanhemmista. Lukija oppii *Mummon* edetessä Maijan häpeän taakan ja näkee sen syyt ja seuraukset. Suomalaisen yhteiskunnan puhumattomuus edistää Maijan häpeää. Marja-Liisa elää maalla äitinsä Maijan ja tämän perheen kanssa. Marja-Liisalla on turvallinen koti, mutta isän olemattomuus vaivaa häntä. Hän kiinnostuu kielletystä rakkaudesta ja ihastuu (mies)opettajaansa. Lukija kokee intoa rakkaudesta, inhoa suhteesta opettajaan ja lopulta empatiaa opettajan jättäessä. Marja-Liisa tulee raskaaksi ja saa keskenmenon. Häpeä on niin voimakas, että Marja-Liisa lamaantuu, eikä paljasta mitään kenellekään. *Mummon* lopussa käy kuitenkin ilmi, että romaani on Marja-Liisan tunnustus omista ja äitinsä hävettävistä asioista.

Tunteiden asettaminen keskiöön kirjallisuutta tutkittaessa on tärkeää, koska tunne tekee paljon. Tunne auttaa näkemään oleelliset asiat teoksesta ja hahmottamaan teoksen kokonaisuutta. *Mummossa* häpeän havaitseminen ja sen herättämien tunteiden seuraaminen näyttää, kuinka paljon ihminen tekee säilyttääkseen normaalin kuvan. Tunteella lukeminen auttaa eläytymään *Mummoon*, mutta myös opettaa lukijalle havaitsemaan omat hävettävät asiat ja kuinka niiden vaikutusta omaan elämään voi vähentää. Häpeä opettaa inhimillisyyttä.

Sisälllys

1 Johdanto	1
2 Mummon juoni ja kerronnanrakenteet	4
2.1 Tavallisen suomalaisen naisen elämä.....	4
2.2 Kuka kertoo Maijan tarinan?.....	5
3 Mitä on häpeä?	8
3.1 Mitä häpeä tekee?.....	11
3.2 Maijan elämä on täynnä häpeää	11
3.2.1 Maalla asuminen on alempiarvoisuutta.....	15
3.2.2 Sisko ja sen tytär	16
3.3 Marja-Liisa – hyväuskoinen tyttö	17
3.3.1 Maijan ja Marja-Liisan vaikea äiti–tytär-suhde	19
3.3.2 Marja-Liisan ja opettajan suhde	20
4 Häpeä ja lukija	24
4.1 Miten lukija voi kokea henkilöihahmon häpeää?.....	24
4.2 Lukijan kokemus Maijan ja Marja-Liisan häpeästä	26
4.2.1 Maija.....	26
4.2.2 Marja-Liisa	35
5 Tunteiden merkitys <i>Mummossa</i>	45
6 Päätäntä	47
Lähteet	50

1 Johdanto

Tapaus 1: Menet juhliin ilman lahjaa ja paikalla huomaat muiden tuoneen jotakin. Tapaus 2: Ostat kahvilasta kahvin ja myyjä toivottaa sinulle hyvää kahvihetkeä. Vastaat myyjälle: ”Kiitos samoin!” Tapaus 3: Olet menossa nukkumaan ja mieleesi tulee muisto lapsuudesta. Karkasit äidiltäsi uimahallin suihkusta altaille alasti. Äitisi katsoi sinua hymyillen, kun palasit pian takaisin. Mikä tunne sinulla nousee päällimmäisenä tapauksista mieleen? Jos olet kuin minä ja moni muu, tunnet todennäköisesti häpeää.

Tässä maisterintutkielmassa tutkin häpeää Antti Heikkisen *Mummo*-romaanin (2017) avulla. *Mummo* kertoo suomalaisista naisista Maijasta ja Marja-Liisasta, heidän naiseksi kasvamisestaan ja naisena olemisen vaikeudesta. Maijan elämä käsitellään lapsuudesta kuolemaan, Marja-Liisan taas syntymästä keski-ikään. Naisten tarinoita kerrotaan omissa luvuissaan: Maijasta kertovat luvut ovat otsikolla ”Mummo” ja Marja-Liisasta ”Äiti”. Viimeinen luku on otsikoitu ”Joonas”, Marja-Liisan pojan mukaan. Romaanin alussa luvut kertovat naisten tarinoita ajallisesti noin 20 vuoden päässä toisistaan. Loppua kohden ajat lähenevät ja saavuttavat toisensa.

Tutkin sitä, miten häpeä ilmenee päähenkilöillä Maijalla ja Marja-Liisalla, miten häpeä vaikuttaa lukijaan ja miksi häpeän tunnistaminen *Mummossa* on olennaista. Tutkielmani pohjana on tunteita ja tuntemuksia käsittelevä tutkimus. Kirjallisuudentutkijat ovat innostuneet tunteiden tutkimuksesta viime vuosikymmeninä, ja siitä onkin tullut oma tutkimussuuntaus (Felski 2008, 18–19).¹ Tunteita ja tuntemuksia käsittelevässä tutkimuksessa erotetaan käsitteet tunne (emotion) ja tuntemus (affect). Tunne on yksilön sisällä oleva kokemus, joka kohdistuu aina johonkin. Tuntemus on taas fysiologinen ja tunnistettu tila, joka voidaan nimetä tai olla nimeämättä (Ronkainen 1999, 132). Olen kiinnostunut sekä tunteen kuvauksesta että tunteen vaikutuksesta, siksi käsittelen tässä tutkielmassa häpeää tunteena, johon kuuluu tunne ja tuntemus. Sara Ahmed käsittelee teoksessaan *Tunteiden kulttuuripolitiikka* (2018) tunteiden vaikutuksia kulttuurissa. Hän on kiinnostunut siitä, mitä tunteet tekevät yhteisössä: miten tunteet kiertävät, miten ne tarttuvat ja liikkuvat kehojen välillä (Ahmed 2018, 13). Ahmed tutkii, mitä tunteilla tehdään erityisesti teksteissä (esim. nettijulkaisuissa). Käytän Ahmedin *tahmaisuuuden* käsitettä eritellessäni asioita, jotka

---

¹ Suomalaista tutkimusta ”suomalaisista” tunteista on julkaistu mm. Suomalainen klassikkokirjasto, Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osaston Joutsen/Svanen Erikoisjulkaisussa 4 *Suomalaiset ahdistukset – Kansallinen omakuva ja kielteiset tunteet* (2020). <https://doi.org/10.33347/jses.99968> . Luettu 20.10.2021.

aiheuttavat häpeää (Ahmed 2018, 117–121). Tahmaisuus tarkoittaa sitä, että ihmisiin tai yhteisöihin yhdistetään toistuvasti jotakin tunnetta, mikä tekee ryhmästä joka kerta tahmaisemman. Esimerkiksi asiasta puhumattomuus tai salailu lisää häpeää. *Mummossa* Maija ja muu perhe päättää salata toistuvasti Marja-Liisalta tämän apäryyden, mikä tekee Marja-Liisasta ja kaikista muista aviottomista lapsista joka kerta hävettävämmän asian/ihmisen.

Tutkin häpeää henkilöhahmojen avulla. Olen samaa mieltä kuin Toril Moi teoksessa *Character* (2019), jossa hän esittää lukijan ja henkilöhahmojen yhteyden olevan yksi tärkeimmistä syistä kirjallisuuden lukemiseen (Anderson, Felski & Moi 2019, 59). Tämän yhteyden avulla lukijan on mahdollista kokea tunteita, joita henkilöhahmokin ”tuntee”. Suzanne Keenin (2007, 4) mukaan romaanien fiktiivisyys saa lukijan kokemaan empatiaa henkilöhahmoja kohtaan, koska fiktiivinen maailma luo turvallisen paikan kokea tunteita. Empatia tarkoittaa toisen tunteiden tuntemista (Keen 2007, 5). Henkilöhahmoihin samaistuvuus tulee siitä, että ne ovat todellisia lukijalle; ne eivät ole ihmisiä, mutta todellisia fiktiivisiä olentoja (Anderson, Felski & Moi 2019, 85). Ihminen reagoi tunteella, kun jollekin läheiselle tapahtuu jotakin. Jenefer Robinson esittää teoksessa *Deeper Than Reason* (2005, 109–110), että toiselle tapahtuva asia aiheuttaa ihmisessä voimakkaamman tunnereaktion kuin itselle tapahtuva. Fiktiivistä teosta lukiessa henkilöahmosta tulee lukijalle tärkeä, minkä vuoksi tämä kokee erilaisia tunteita, kun henkilöahmolle tapahtuu jotakin. Samaistuminen henkilöhahmoon ei vaadi samanlaisuutta, vaan samanlaisten piirteiden havaitsemista (Anderson, Felski & Moi 2019, 103–104). *Mummoa* lukiessa ei tarvitse olla nainen, riittää, että havaitsee samanlaisuutta Maijan ja Marja-Liisan käytöksessä. Analysoin lukijan kokemusta henkilöhahmojen häpeästä ja pohdin sitä, mitä lukija oppii *Mummoa* lukiessa häpeästä.

Käytän narratologian metodologiaa ja käsitteitä saadakseni selville, kuka kokee häpeää. Jaottelen Mummo- ja Äiti-lukujen kerronnanrakenteet ja esitän kuka/mikä luvuissa on kertoja ja miten se vaikuttaa tulkintaan. Käytän analyysissäni James Phelanin *Living to Tell about It* (2005) ja Gérard Genetten *Narrative Discourse* (1980) teoksia. Phelan käsittelee teoksessaan kerrontaa, jossa kertomuksen henkilöhahmo toimii kertojana. Genetten (1980, 243–252) mukaan tällöin kyse on homodiegeettisestä kerronnasta. Phelan käyttää Genetten luomaa pohjaa kerronnan analyysistä ja kehittää sitä eteenpäin. *Mummossa* Äiti-luvuissa henkilöhahmokerroja on Marja-Liisa ja Mummo-luvuissa Marja-Liisan ja Joonaksen kaverin sekoitus.

Mummon on kirjoittanut vuonna 1985 syntynyt nilsiäläinen toimittaja ja kirjailija Antti Heikkinen (WSOY 2021). Heikkinen sai esikoisteoksestaan, romaanista, *Pihkatappi* (2013) vuoden 2014 Savonia-palkinnon ja Kalevi Jäntin palkinnon (Siltala 2021). Romaanien lisäksi Heikkinen on kirjoittanut elämäkertoja muun muassa Juice Leskisestä (Siltala, 2016), Kalle Päätalosta (Gummerus, 2019) ja Kari Tapiosta (WSOY, 2020). Heikkisen teoksissa historia ja henkilökerronta ovat pääosassa. Esimerkiksi Heikkisen esikoisteos *Pihkatappi* kertoo nuoresta miehestä ja tämän suvun elämästä. Siinä kuvataan usean sukupolven tunteita ja kokemuksia 1900-luvun Suomessa (Heikkinen 2013). Antti Heikkisestä on 2021 marraskuuhun mennessä julkaistu vain yksi tutkimus: Iina Juutisen pro gradu -tutkielma *Savolaismurteen illuusio Antti Heikkisen romaanissa Pihkatappi: Kolmen foneettisen piirteen tarkastelua* (Turun yliopisto, 2019). Antti Heikkisen viimeisin teos on lokakuussa 2021 ilmestynyt *Latu* (WSOY).²

Häpeä on viime vuosina ollut paljon esillä suomalaisessa mediassa. Esimerkiksi tänä syksynä YLE:n nettisivuilla on julkaistu Elisa Kallunkin artikkeli ”Häpeä voi ajaa ylivastuullisuuteen, suorittamiseen tai näkymättömyyteen turvautumiseen – syvällä lymyilevä häpeä ohjailee monien elämää” (yle.fi. 23.8.2021). Artikkelissa Kallunki haastattelee pappi ja terapeutti Miia Moisiota, joka on julkaissut teoksen *Häpeästä valoon* (Otava 2021). Artikkelissa esitetään, kuinka häpeä on hyödyllinen tunne sopivissa määrin, mutta pitkittyessään yksilöä vahvasti tuhoava tunne. Moision mukaan suomalainen häpeä on hiljalleen murtumassa, koska esimerkiksi seksuaalisuudesta puhutaan aiempaa avoimemmin ja hyväksyvämmiin. Tämä tutkielma omalta osaltaan osallistuu häpeän vähentämiseen Suomessa.

Maisterintutkielmani etenee seuraavalla tavalla. Seuraavassa luvussa esittelen *Mummon* juonen lyhyesti ja käyn läpi, millaiset kerronnanrakenteet Mummo- ja Äiti-luvuissa ovat. Kolmannessa luvussa käsittelen sitä, mitä häpeä on. Käyn myös läpi mitä Maija ja Marja-Liisa häpeävät ja miksi. Neljännessä luvussa keskityn lukijan kokemukseen häpeästä. Viidennessä luvussa esitän, että *Mummon* ymmärtämisen kannalta häpeä on merkittävässä osassa. Viimeisessä luvussa kokoan ajatukseni ja pohdin jatkotutkimusta.

---

² Antti Heikkinen on syksyllä 2021 esillä myös mediassa uuden romaaninsa tiimoilta. Anna Ronkaisen ”Luonto vaikuttaa tarinoiden syntyyn – videoilla palkitut kirjailijat kertovat, miten metsäretki tai orava päätyvät tekstiin” artikkelissa (yle.fi, 23.10.2021) Heikkinen kertoo, kuinka hänen tekstinsä syntyvät. <https://yle.fi/uutiset/3-12141995>. Artikkelin luettu 26.10.2021.

2 Mummon juoni ja kerronnanrakenteet

Mummo on fiktiivinen elämäkerta Maijan elämästä, jossa vaihtelee luvuittain näkökulma: Mummo-luvuissa näkökulma on Maijan ja Äiti-luvuissa Marja-Liisan. Marja-Liisa on Maijan sisaren Esterin biologinen tytär, mutta Maija kasvattaa tytön kuin omanaan. Marja-Liisa saa aikuisena pojan, Joonaksen, mikä tekee Maijasta mummon. *Mummossa* kerrotaan Maijan elämä lähes syntymästä kuolemaan, Marja-Liisan elämä noin 5-vuotiaasta keski-ikään.

2.1 Tavallisen suomalaisen naisen elämä

Maija syntyy 1920-luvun alussa pienen kylän suureen maalaistaloon. Hänellä on kaksi sisarusta: veli Antto ja sisko Esteri. Maijan perhe tulee toimeen oman maan antimista eikä koe pulaa ruoasta kuin hetkellisesti jatkosodan aikana. Maijan elämä keskittyy kotitalon ympärille. Kavereita Maija saa vasta koulussa, mutta hän viettää aikaa heidän kanssaan lähinnä koulussa ja satunnaisissa iltamenoissa. Maija on ahkera ja kiltti lapsi, ja etenkin ahkeruus määrittää Maijan luonnetta koko tämän elämän ajan. Maijan äiti Riikka kuolee Maijan ollessa noin alakouluikäinen. Isä Jooseppi kasvattaa Riikan kuolemasta lapset itseksensä.

Elämäkertatutkija J. P. Roos (1987) määrittää tavallisen ihmisen sellaiseksi, joka ei jätä mitään jälkeensä ja jolla ei ole historiallista merkitystä. Roos jatkaa, että tavallinen ihminen voi saada lapsia ja rakentaa talon, mutta muuta hänestä ei jää (Roos 1987, 11–12). Maija on Roosin määritelmän mukaan tavallinen ihminen. Kun sanon tavallinen *ihminen*, tarkoitan ihmisen kaltaista henkilöahmoa. Andersonin, Felskin ja Moin (2019, 12) mukaan henkilöahmoista saa mielenkiintoisempia asioita esille, kun heistä puhuu kuin ihmisistä puhutaan. Voin muun muassa kuvitella, mikä on henkilöahmon motiivi tietyssä tilanteessa tai kuvitella tämän tunteita (emt. 12). Tässä tutkielmassa tarvitsen tätä näkökulmaa, jotta voin analysoida häpeän tunnetta henkilöahmoilla ja miten se vaikuttaa lukijaan. Henkilöahmoon samaistuminen saa lukijassa usein aikaan empatiaa ja empatia auttaa samaistumaan (Keen 2007, xii). Empatia on spontaania toisen tunteiden jakamista, joka voi olla seurausta toisen tunteellisen hetken seuraamisesta, kuulemisesta tai siitä lukemisesta (Keen 2007, 4). Maijan ja Marja-Liisan tunteet tarttuvat lukijaan, koska lukija voi samaistua heihin ja kokea empatiaa

heidän tunteistaan. Empatia henkilöitä kohtaan syntyy heidän tunteellisten hetkien lukemisesta.

J. P. Roos (1987, 51–59) on tutkinut suomalaisten elämäkertoja ja jaotellut ihmiset neljään sukupolven luokkaan, joista vanhimmat ovat syntyneet 1800-luvun lopulla ja nuorimmat 1950-luvulla. Maija sijoittuu näistä sukupolvista ensimmäiseen eli *sotien ja pulan sukupolveen*, jonka edustajat ovat syntyneet 1800-luvun lopulta noin 1920-luvulle (emt. 53). Sotien ja pulan sukupolvelle on tunnusomaista muun muassa köyhyys, epävarmuus, sairaudet, perheiden hajoaminen vanhemman kuoleman takia, työnteon aloittaminen varhaisessa iässä ja jatkuva ponnistelu (Roos 1987, 53–54). Maijan elämää kuvaa juuri edellä mainitut asiat, lukuun ottamatta köyhyyttä, jota Maija ei isossa maalaistalossa koe. Sotien ja pulan sukupolven edustajille on yleistä myös elämäkokemusten runsaus ja työn merkittävä osa elämää (Roos 1987, 67–70). Maijan elämä on värikäs ja tapahtumia täynnä: äidin kuoleminen Maijan ollessa nuori, rakastuminen ja siinä pettyminen, sodan pommitukset, siskon hulluksi tuleminen, siskon lapsesta huolehtiminen, maatilanhoito yksin, avioliiton solmiminen, tyttären kieltäminen, sovinto Marja-Liisan kanssa, biologisen isän paljastuminen, tilan maiden luovutus, tilan myynti, aviomiehen kuolema ja yksinäinen loppuelämä.

2.2 Kuka kertoo Maijan tarinan?

- Mummosta pitäisi kirjoittaa kirja, sanoo Joonas.
- Kirjoita vaan, myönnän.
- En minä itse, mutta yksi kaveri. Sitä kiinnostaa tarinat. Voisit kertoa sille mummon elämästä joskus.

Lupaan kertoa minkä tiedän. Kirjoittaja keksiköön loput. Kerron senkin uhalla, että kaiken kuultuaan Joonas saattaa minua vihata. Niin käy jos on käydäkseen, jotenkin kaikki on sovittava.

(Mummo, 301)

Edellä oleva esimerkki on viimeisen Äiti-luvun viimeiseltä sivulta. Sen jälkeen on kaksi lyhyttä lukua: Mummo ja Joonas. Romaani paljastuu siis lopussa Marja-Liisan antamien tietojen kokonaisuudeksi, jota Joonaksen kaveri on täydentänyt. Samalla käy ilmi, että *Mummo* on Marja-Liisan sovitus ja anteeksianto äidilleen Maijalle. Marja-Liisan pelko poikansa Joonaksen vihasta liittyy hänen pitkään katkeruuteensa äitiään kohtaan.

James Phelan käsittelee teoksessaan *Living to Tell about It* (2005)

henkilöhahmokerrontaa eli henkilöhahmon toimimista kertojana. Hän pohtii henkilöhahmokerronnan retorisia ja eettisiä piirteitä ja niiden vaikutusta tekstien tulkintaan (Phelan 2005, 1–30). Phelanin esimerkkiteosten tavoin *Mummo* sisältää henkilöhahmokerrontaa: Äiti-luvuissa kertoja on Marja-Liisa ja Mummo-luvuissa sekoitus Marja-Liisaa ja Joonaksen kaveria. Gérard Genetten (1980, 227–231) mukaan kertojan tasoa voidaan tarkentaa intra- ja extra-diegeettisyydellä. Intradiegeettisyys tarkoittaa tarkastelua sisältä ja extradiegeettisyys ulkoa päin (emt.). Äiti-lukujen kertoja on homo-intradiegeettinen ja Mummo-lukujen homo-extradiegeettinen. Äiti-luvuissa Marja-Liisa tarkastelee henkilöhahmona (homo) elämäänsä sisältä (intra). Mummo-luvuissa taas Marja-Liisa ja Joonaksen kaveri tarkastelevat Maijaa ja tämän elämää ulkopuolelta (extra).

Kahvikuppi putosi Maijan kädestä, ryynit levisivät lattialle ja Maija alkoi väsätä itkua alahuulellaan. Ei hän pelosta itkenyt, hän itki ryynejään ja kiitti Jumalaa uuden kodin raottomasta lattiasta. Maija tiesi kodin uudeksi, vaikka ei hän ollut koskaan muissa kodeissa asunutkaan. Äiti nosti leipälapion uunille, kopsasi Maijan syliinsä ja asteli rappusille. Isä seiso i kaivon edustalla naama sinisenä ja vapisi. Penjamiini seiso i isän edessä selin äitiin ja Maijaan. Sen pää oli painunut leveiden hartioiden väliin, takaraivon verihaava irsti rivosti punastuneen paidanselkämyksen päällä ja serkku piti käsiä harallaan kuin hyökkäykseen valmistuva peto. Isä yritti seistä ryhdissä peitellen huojuntaansa ja kuristamisen jäljiltä hankalasti kulkevaa henkeään.

(Mummo, 10)

Mummo-luvuissa, joista edellinen esimerkki on, kerronta tapahtuu imperfektissä. Sen sijaan Äiti-luvuissa kerronta on preesensissä. Preesens aikamuotona vahvistaa käsitystä siitä, että Marja-Liisa haluaa tunnustaa ja sovittaa elämänsä tapahtumia, mutta myös tuoda itsensä mahdollisimman lähelle lukijaa. Armen Avnessian ja Anke Hennig (2015, 16) esittävät, että preesenskerronta pyrkii kertomaan ja analysoimaan kerrontatilannetta samanaikaisesti. *Mummossa* Marja-Liisa pohtii tekemiään valintoja kuin tekisi ne samaan aikaan kertomisensa aikana. Tällä tavoin hän näyttää lukijalle, että vasta sanoittaessaan tilanteita hän ymmärtää elämäänsä. Preesensissä lukijan on vaikea ajatella kertojaa fiktiiviseksi (Avnessian & Hennig 2015, 39). Aitouden ja inhimillisyyden kuvaa Marja-Liisasta lisää myös kertojan homo-intradiegeettisyys. Marja-Liisa esitetään lukijalle kuin oikeana ihmisenä, joka kertoo tarinaansa.

ENSIMMÄISELLE LUOKALLE TULIJOITA on paljon. Alkajaisiksi yläluokkien opettaja pitää puheen. Meidän opettajamme istuu harmoonin takana ja hymyilee. En ole elämässäni nähnyt opettajaa kauniimpaa naista enkä yläluokkien opettajaa pelottavampaa miestä. Miesopettajalla on villapaita, vaikka on lämmin syyskesän päivä. Puheessa meitä kehoitetaan kuuliaisuuteen ja reippauteen, koska olemme isänmaan parhaiden perillisiä. Isämme puolustivat kotimaata veriviholliselta ja nyt on meidän vuoromme rakentaa Suomi kukoistavaksi. Miesopettaja sanoo opettaneensa monien vanhempiakin. Tiedän sen, olet kertonut. Puhuessaan miesopettaja vilkuilee minua, siltä ainakin tuntuu. Välitunnilla miesopettaja patsastelee koulun pihalla kädet selän takana ja astelee kuin kurki. Kesken hippasen miesopettaja pysäyttää minut ja käskee sanoa heti, jos joku kiusaa.

(Mummo, 37)

Edellä oleva esimerkki on Äiti-luvusta. Siinä tunnustuksellisuuden huomaa erityisesti kohdassa: ”Tiedän sen, olet kertonut”. Marja-Liisa-kertoja puhuttelee lyhyesti äitiään ja näin osoittaa tarinansa äidilleen. Phelanin (2005, 45) mukaan sisäistekijä ei ole tekstin tuote vaan agentti, joka on vastuussa tekstin tuomisesta todellisuuteen. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että kertoja ei toimi yksin, vaan sisäistekijän ohjauksessa. Äiti-luvuissa sisäistekijä on Marja-Liisa aikuisena kertomassa tarinaansa, kun taas kertoja on kokeva Marja-Liisa. Aikuinen Marja-Liisa antaa tiettyjä tietoja kertoja lapsi/teini Marja-Liisalle, joka kertoo preesensissä yleisölleen eli Maijalle. Kokevan Marja-Liisan eli kertojan preesensnäkömää aiheuttaa lukijalle illuusion kuin tilanteesta kerrottaisiin kaikki, vaikka aikuinen Marja-Liisa eli sisäistekijä on suodattanut siitä asioita pois.

Mummo-luvuissa on kertoja, joka saa tietonsa Marja-Liisalta ja Joonaksen kaverilta. Marja-Liisa ja Joonaksen kaveri ovat henkilöhamoja *Mummossa*. Genetten (1980) mukaan extradiegeettinen kertoja voi viitata vain extradiegeettiseen yleisöön, joka on yhtä sisäislukijan kanssa. Tällainen kerronnanrakenne mahdollistaa myös lukijan samaistumisen kerrottavaan (Genette 1980, 259–262). Mummo-luvuissa kerrotaan Maijan elämästä eli lukija samaistuu Maijaan.

Phelan (2005, 117) jaottelee viisi eri tapaa, miten kertoja näkee ja puhuu kerrontatilanteessa. Nämä eivät välttämättä pysy samana koko tarinan ajan vaan ne saattavat vaihdella. Äiti-luvuissa näistä eniten on kolmatta tapaa eli sellaista, jossa henkilöhahmo fokalisoitui (kokee ja havainnoi) samanaikaisesti kuin puhuu (kertoo). ”Ei muista, opettajakin ollut sodassa niinä aikoina. Sanon sen valehtelevan ja tiedän enon tekevän samoin. Minä olen saanut alkuni sotien välissä. Opettaja räplää kaulusnappiaan ja sanoo muistavansa huonosti toisten asioita. Se sanoo vastaavansa lasten kasvattamisesta, ei tekemisen valvomisesta. Opettajan mielestä minun on lähdettävä, itse olen toista mieltä” (Mummo, 81). Edellä Marja-

Liisa tarkkailee tilannetta omasta näkökulmastaan ja puhuu omalla äänellään. Marja-Liisan sairastaessa aivokalvontulehdusta kertova ääni etäännyy, mutta fokalisaatio on edelleen Marja-Liisan.

HUMINAA. KOIVUISSA.

Saatan minä sen kuvitella.

Eivät koivut voi sisällä humista.

Talvi on. Ikkunan takana paksusti tuiskuttaa.

Hajuja en kuvittele. Ne tunnen, ne ovat pahoja, niitä on paljon.

(Mummo, 229)

Phelanin tavoista neljäs eli sekoitus kertojan fokalisaatiota ja ääntä henkilöihahmon fokalisaatioon ja ääneen sopii Mummo-lukujen kertojan tapaan (Phelan 2005, 117). Mummo-luvuissa kertoja käyttää paljon vapaata epäsuoraa esitystä, mikä sekoittaa kertojaa henkilöihahmoon. ”Maija säpsähti sanojaan, hän oli kutsunut itseään ensimmäistä kertaa luontevasti äidiksi ja se tuntui niin hyvältä, että siitä lähtien hän ei itseään tytölle muuksi puhutellutkaan. Maija rupesi puhumaan itsestään Marja-Liisalle kuin jostakusta kolmannelta ihmisestä, isän mielestä se meni jo lässytyksen puolelle” (Mummo, 225). Edellä kertoja näkyy Maijan nimen käyttämisenä ja Maijan käytöksen analysoimisena. Kertoja näyttää hetken, jolloin Maija itsekin tajuaa olevansa Marja-Liisan äiti. Samalla Maija fokalisoitui eli kokee ja havainnoi tilannetta: ”[...] isän mielestä se meni jo lässytyksen puolelle”. Kertojalle isä on Jooseppi, mutta Maijalle se on isä. Kertoja ja Maija sekoittuvat.

Mummo-lukujen sisäistekijää ei voi määritellä tarkasti keneksikään/miksikään. Mummo-luvuissa häpeää kokee henkilöihahmo Maija, joka ei usein tajua häpeävänsä. Sen sijaan lukija näkee kertojan monipuolisuuden kautta syyt ja seuraukset Maijan häpeään. Sisäistekijän tehtävä on siis Mummo-luvuissa tarkoitus näyttää, miten ja miksi Maija häpeää. Lukija pystyy nimeämään häpeän ja muut Maijan tunteet, koska hänellä on laaja näkymä sekä Maijan sisäiseen maailmaan että ulkoisiin vaikutteisiin.

3 Mitä on häpeä?

Esitin johdannossa, että tunteita tutkittaessa tunne ja tuntemus erotetaan toisistaan. Tunne (emotion) on nimetty ja johonkin kohdistuva tunne. Tuntemus (affect) on yksilön

henkilökohtainen kokemus tunteesta, jota ei aina voi nimetä. Tässä tutkielmassa en erottele häpeää tunteena ja tuntemuksena, koska ne limittyvät toisiinsa, eikä tutkimukseni kannalta jakoa ole mielekästä tehdä. Ensinnäkin siksi, että häpeä sekoittuu tai on vaikea erottaa toisista tunteista. Sen on lähitunteita ovat syyllisyys ja nolostuminen (Stearns 2017, 1; Zahavi 2014, 224). Häpeän ja nolostumisen erottaa kesto. Stearns (2017, 3) esittää, että nolostuminen on lyhytaikaista ja sen unohtaa nopeasti. Häpeän ja syyllisyyden erottaa taas tunteen kohdistuminen. Häpeässä tunne kohdistuu itseän, syyllisyydessä tekoon (esim. Probyn 2005, 45; Lehtinen 1998, 130; Stearns 2017, 3–4). Silvan Tomkins ei erota tutkimuksissaan häpeää nolostumisesta eikä syyllisyydestä, koska niiden tuntemus on sama (Sedgwick & Frank 1995, 133–134). Tomkinsin mukaan hävetessään, nolostuessaan ja kokiessaan syyllisyyttä ihminen laskee katseensa ja/tai päänsä alas (Sedgwick & Frank 1995, 14). June Price Tangney ja Ronda L. Dearing (2002, 26; myös Stearns 2017, x) sen sijaan esittävät, että häpeälle ei ole tiettyä ilmettä tai elettä, josta toinen ihminen voisi sen tunnistaa. Osa tutkijoista taas esittää häpeän tunnusomaiseksi piirteeksi itseän päin kääntymisen (Ahmed 2018, 136–137) tai punastumisen (Probyn 2005, xii–xiii).

Toiseksi häpeä ei ole vain yksilöllinen tunne, vaan se vaatii yleisön toteutuakseen. Jonkun todellisen tai kuvittelun on todistettava häpeän kokemisen hetki (Ahmed 2018, 136; Lehtinen 1998, 24–27; Stearns 2017, 1). Häpeässä on osallisena siis aina kokija ja näkijä. *Mummossa* häpeää todistaa lukija ja näin hänestä tulee osa tarinaa. Yksilö voi myös hävetä ollessaan yksin ajattelemalla muita tai itseään, jollainen haluaisi olla (Ahmed 2018, 139). Ajatuksissa olevat muut tai ideaaliminä todistavat häpeän hetkeä. Toisaalta häpeä on yhteisöllinen tunne myös siksi, että siihen liittyy vertailua toiseen (Viljamaa 2018, 26). Maijan häpeä ulkonäöstään nuorena tulee tämän verratessa itseään Antto-veljeen. Toisaalta Maijan häpeä myös laimenee vertailusta. Maijan verratessa itseään siskoonsa Esteriin hän kokee itsensä kauniiksi. Sara Ahmed (2018) on tutkinut, kuinka häpeä vaikuttaa yksilön ja yhteiskunnan/yhteisön välillä. Hänen mukaansa yksi syy häpeään on se, että epäonnistumme ideaalin täyttämässä (Ahmed 2018, 139–141). Ideaalilla Ahmed tarkoittaa yhteiskunnan luomaa normia asiasta, jota pidetään arvossa. Yksilö häpeää siis sitä, ettei ole kuin muut tai sellainen kuin haluaisi olla. Marja-Liisa häpeää sitä, että ei osaa olla yhden miehen kanssa pitkään. Pitkiä parisuhteita pidetään yleisesti arvossa, koska ne pitävät yhteisön elämän vakaana.

Sara Ahmed (2018) keskittyy tunteiden tutkimuksessa siihen, mitä tunteet tekevät. Hän esittää, että eri tunteet liikkuvat objektien liikkeessa. Mitä enemmän tunne liikkuu objektiin ja on kosketuksissa siihen, sitä *tahmaisempi* objektista tulee (Ahmed 2018,

22). Ahmed (2018, 26) jatkaa, että tunteet myös liimaavat merkkejä ihmisiin. Merkkejä ovat tunteen perusteella tehtäviä reaktioita. Esimerkiksi lapsi opettajan kanssa (objekti) saa Marja-Liisan häpeämään (tunne), minkä seurauksena hän saa pitämään itseään huonona (reaktio). Tahmaisuudesta tulee pintojen, objektien ja merkkien ominaisuus, kun niihin on kohdistettu riittävän paljon tiettyä tunnetta (Ahmed 2018, 118–119). Avioton lapsi on häpeän ja syyllisyyden tahmaama objekti, mikä tartuttaa häpeän myös Marja-Liisaan. Häpeästä tulee Marja-Liisan ominaisuus.

Häpeä on yhteiskunnan kannalta tärkeä tunne. Se pitää yhteiskunnan jäsenet ruodussa, koska kukaan ei halua tuntea häpeää. Häpeän aiheuttama itseen kääntyminen on kivuliasta. Ahmedin (2018, 137) mukaan häpeää ei voi antaa pois helposti ja siksi yksilö kokee itsensä huonoksi. Jotta häpeän tunteen saa poistettua, pitää päästä pois itsestään (emt.). Itseltään pakoon pääseminen on erittäin vaikeaa. *Mummo* on kertomus suomalaisesta yhteiskunnasta. Suomalaiset ovat yleensä tyytymättömiä kansalaisuuteensa, häpeävät itseään ja muita suomalaisia (Laine 2010, 58). Jotta olet kunnan suomalainen, sinun täytyy hävetä vähintään itseäsi, mutta mielellään myös muitakin. Toisaalta häpeällisyyttä tulee välttää. Maijan äiti Riikka sanoo tyttärelleen kuolinvuoteellaan: ”Älä ala simpsakkees äläkä tuo isälles häppeetä”. Suomalaisen suhde häpeään on siis mutkikas: koe ja älä koe. Laine (2010, 58) esittää, että suomalaiseen luonteeseen ”kuuluva” häpeä juontuu 1800-luvulta, jolloin suomalaiset määriteltiin huonommaksi kuin muut eurooppalaiset. Myös Suomen sisällä suomea puhuvat katsottiin alempiarvoisiksi kuin ruotsia puhuvat. Suomalainen katsoo piirteitään negatiivisesti ja väheksyvästi (Laine 2010, 59). Laineen (emt.) mukaan suomalaiset voivat esimerkiksi pitää rehellisyyttään yksinkertaisuutena tai työteliäisyyttä työnarkomaniana. *Mummossa* Maijan väheksyvä puhe itsestään huipentuu, kun hän yrittää saada tietoja Marja-Liisasta kunnalliskodilta.

- Äitinsä tietää kuulemma, Esteri nimittäin. Mulle eivät sano enkä halua tietääkään. Ei muuta kun rupesivat neuvomaan, miten pitäis elämässä osata olla ja elellä. Kaikki on minua neuvomassa, minä en ole ikänä saanu elää ja olla niin kun ite olisin tahtonut. Mitä lienen elämässä niin väärin tehny, että minua jatkuvasti koetellaan. Kaikkeni olen toisten eteen tehny, mistään ei tule mitään. Ei kiveä kiven päälle jää. Kun minusta aika jättää, niin hautaa ei tarvihe sitten merkitä eikä isoja hautajaisia pitää. Vaikka tynnyriin pistäisitte ja potkimalla monttuun veisitte. Tämmösessä elämässä ei ole muistelemista.

(Mummo, 275)

Maija kertoo yllä, kuinka hän ei ole ikinä saanut elää niin kuin itse on halunnut. Hän on auttanut muita ja elänyt kuin esimerkillinen ihminen. Maija kokee, että kunnollisena eläminen on tuonut vain kärsimystä ja koettelemuksia. Kunnollisuutensa vuoksi Maija julistaa itsensä täysin arvottomaksi.

3.1 Mitä häpeä tekee?

Aiemmin tässä luvussa esittelin Sara Ahmedin käsitteen tunteiden tahmaisuudesta.

Seuraavissa alaluvuissa 3.2 ja 3.3 esittelen Maijan ja Marja-Liisan häpeän kohteita eli asioita tai ominaisuuksia, joita naiset häpeävät. Esittelemäni häpeän kohteet ovat hyvin tahmaisia eli niihin on *osunut* häpeän tunnetta paljon. Häpeän tahmaa on erityisesti normin vastaisissa ominaisuuksissa. Suomalainen yhteiskunta on täynnä erilaisia normeja, kuten muutkin yhteiskunnat. Erityisen vahva normi on heteronormatiivisuus, johon kuuluu naisen ja miehen parisuhteen lisäksi se, että suhteessa mennään naimisiin, saadaan lapsia, ollaan kaikin tavoin hyviä ihmisiä ja kumppaniin koetaan vahvaa intohimoa (Ahmed 2018, 195). Kaikki ihmiset, jotka eivät istu edellä mainittuihin normeihin voivat kokea häpeää. Maija ja Marja-Liisa eivät mahdu suomalaisen heteronormatiivisen ihmisen muottiin: Maija ei esimerkiksi saa ikinä biologisia lapsia eikä Marja-Liisa elä parisuhteessa pitkään. Heteronormatiivisuudesta poikkeamisen lisäksi Maijalle ja Marja-Liisalle aiheuttavat häpeää naiseuteen kuuluva alempi asema suhteessa mieheen. Nainen on tahmaisempi suhteessa mieheen. Nainen saa hävetä muun muassa ulkonäköään ja seksuaalisuuttaan useammin kuin miehet. *Mummossa* myös maalaisuus ja sen tuomat ominaisuudet ovat tahmaisia häpeästä.

3.2 Maijan elämä on täynnä häpeää

Maija arvostaa kunniallista ja siveellistä elämää. Tällaiset arvot nousevat 1920- ja 30-luvuilta, jolloin Maija on nuori. Silloin naiselta odotetaan siveellisyyttä, puhtautta ja toimeliaisuutta (Sulkunen 1987, 158–159). Lisäksi lapselta vaaditaan kuuliaisuutta, siisteyttä ja ennen kaikkea itsehillintää (Sulkunen 1987, 161). Maija on lapsena kuin malliesimerkki tällaisesta lapsesta. Hän käyttäytyy jo pienestä pitäen hyvin; hän auttaa vanhempiaan ja tottelee heitä kyseenalaistamatta. Maijan siveellisyyden tavoittelu kumpuaa evankelisluterilaisesta

uskonnosta, joka on suomalaisille erittäin tärkeää 1900-luvulla. Maijan perheessä Raamatun henkilöistä ja Jumalasta puhutaan paljon. Uskonnollisuus on kuitenkin lähinnä vain tapa, jota kuuluu noudattaa. Maija omaksuu kirkon arvostamat normit ja rakentaa niiden avulla identiteettiään naisena.

Maija kuvataan romaanin alussa vaaleatukkaiseksi ja hieman pulleaksi eli stereotyyppisesti tavalliseksi suomalaiseksi tytöksi. Lapsena Maija pitää itseään rumana. Hän kuitenkin muuttaa mielipidettään, kun kuulee kylän poikien kehuvan häntä *naitavaksi napsukaksi*. Muuten Maijan ulkonäköä ei käsitellä, mutta Maija pohtii useasti elämänsä aikana miltä hän näyttää toisten silmissä. Häpeä liittyy vahvasti siihen, kuinka ajatteleme itsestämme ja on sidoksissa minuuteemme (Munt 2008, 3; Probyn 2005, 45). Ahmedin (2018, 136–137 & 139) mukaan häpeässä käännytään kohti itseä ja tarkastellaan omaa huonoutta. Suurimmat ja kipeimmät häpeän aiheet liittyvät siis ihmisillä omaan itseen ja siihen, miten ihminen on ”pettänyt” itsensä. Maija kokee usein olevansa tavallista huonompi ihminen, ja etenkin nainen. Kun Maija ei löydäkään Marja-Liisaa kunnalliskodilta, Maija toteaa olevansa arvoton ihminen, jolle ei tarvitse pitää edes hautajaisia (esimerkki s. 9). Samaa hengenvetoon hän tuskailee sitä, että elämä on kohdellut häntä kovasti, eikä hän ikinä ole saanut elää kuin on halunnut. Maija ei tunnista häpeän mekanismeja oman elämänsä taustalla ja siksi syyttää itseään. Maijaa hävettää, ja tässä tapauksessa myös vaivaa syyllisyys siitä, että hän on hylännyt Marja-Liisan niin ehdottomalla tavalla. Marja-Liisan haluttomuus tavata Maijaa saa tämän kokemaan itsensä hylätyksi ja näin erittäin huonoksi.

Maijan häpeä naiseudessa liittyy vahvasti seksuaalisuuteen. Pohja seksuaalisuuden häpeällisyyteen tulee yhteiskunnan lisäksi myös hänen äidiltään Riikalta, joka sanoo Maijalle kuolinvuoteellaan: ”Älä ala simpsakkeeks äläkä tuo isälles häppeetä” (Mummo, 70). *Simpsake* tarkoittaa naista, joka antaa miehille seksiä maksutta.³ Riikka siis neuvoo tyttärtään olemaan kunnollinen nainen, joka harrastaa seksiä vain aviollisessa suhteessa. Seksien merkitys aviollisessa suhteessa on lapsen saaminen, ei hauskuus tai nautinto. Pian äidin kuoleman jälkeen Maijan isä Jooseppi on lähellä joutua myymään perheen kotitalon ja tilan. Menetystä ajatellessaan Maija huomaa, että ei näe itseään miehen rinnalla, eikä äitinä. Hän siis päättää noudattaa äitinsä neuvoa kirjaimellisesti ja elää elämänsä vanhana piikana.

Myöhemmin Maijan käsitys itsestään miehen rinnalla muuttuu, kun hän 17-vuotiaana ihastuu tilalle auttamaan tulleeseen helsinkiläisnuoreen, Eero Karhuun, joka on

---

³ Simpsake-sanana määritelmä on päätelty asiayhteydestä. En löytänyt Internetistä tietoa sanasta. Tarkastettu 3.11.2021.

häntä monta vuotta vanhempi. Maija yrittää saada Eeron kiinnostumaan itsestään, mutta Eero kiinnostuuakin Esteristä. Maija tyydyttää itseään usein ajatellessaan Eeroa, ja yhtenä yönä samassa huoneessa nukkuva Esteri huomaa sen. Maija piilottaa häpeällisen itsetyydytyksen kutituksen varjolle, mutta Esteri ei usko selitystä. Esterin lähdettyä ja Joosepin kuoltua Maija jää yksin. Yksinäisyys saa Maijan ajattelemaan naiseuttaan ja etenkin seksuaalisuuttaan. Hän kokee itsensä huonoksi naiseksi, koska hän ei ole naimisissa ja on vielä neitsyt. Maijan seksuaalisuus jää rakkaudessa pettymisen ja tiukkojen arvojen vuoksi kehittymättä. Maija syyttää häpeämällä itseään koskemattomuudestaan, vaikka siihen on vaikuttanut enemmän olosuhteet ja yhteiskunta kuin Maija itse.

Häpeä on myös osa vallankäyttöä yhteiskunnassa. Suvi Ronkaisen (1999) mukaan esimerkiksi naiseuden pitäminen häpeällisenä alentaa naiset huonommaksi ja alhaisempaan asemaan kuin miehet. Miehet ovat naisiin nähden sosiaalisessa hierarkiassa ylempänä ja näin vallassa (Ronkainen 1999, 136). Valtaa on sillä, joka ei häpeä. *Mummossa* Maija kunnioittaa ja teitittelee isäänsä, lisäksi hän pitää veljeään Anttoa parempana kuin itseään. Miesten arvostaminen on kasvatuksesta opittu käyttäytymistapa, joka vaikuttaa siihen, että Maija kokee itsensä alemmaksi kuin miehet. Lehtinen (1998) esittää, että naiset kokevat häpeää useammin ja voimakkaammin kuin miehet. Tämä johtuu siitä, että naiset kokevat itsensä alempiarvoisemmaksi ja huonommaksi kuin miehet (Lehtinen 1998, 137–138).

- Se on harva nainen, joka saa maata noiden vaivojen takia. Mieli tekis kaikkien, mutta semmoinen se on naisen osa maailmassa. Ei sitä miehet ymmärrä eikä sitä toinnoille selittääkään. Olen minä monesti miettinyt, olisiko tämä helpompaa jos ei Eeva olisi omenansyöntiin ruvennut. Senkö takia Herra meitä rankaisee vai mikä lie.

(Mummo, 164)

Edellä olevassa esimerkissä Maija puhuu Marja-Liisalle, kun tällä tulee runsasta verenvuotoa emättimestä. Maija luulee niitä kuukautisiksi, eikä Marja-Liisa korjaa äitiään. Maija opettaa naisen alempaa asemaa tyttärelleen: nainen ei saa levätä kuukautiskipujen aikana, olivatpa ne kuinka kovia tahansa. Naisen osa on siis Maijan mukaan oppia elämään mahdollisimman riuskasti kuin miesten. Naisen ei sovi myös näyttää heikkoutta miehille, koska silloin miehet voisivat alentaa naisia entisestään. Maija pohtii, johtuuko naisen kuukautiset ja muu heikkous Eevan omenan syömisestä. Jumala tai joku ihmistä suurempi rankaisee naista sotkemalla naisen jalkovälin kuukautisvereen joka kuukausi. Yleinen käsitys *Mummon* tapahtumien

aikaan, ja edelleen on, että kuukautisveri on ällöttävää ja likaista, ja siksi sitä pitää peitellä ja hävetä. Esimerkiksi pitkään kuukautissuojien mainoksissa käytettiin sinistä nestettä punaisen sijasta, koska punainen viittaa aitoihin kuukautisiin ja on inhottavaa nähdä.⁴

Toinen esimerkki naisen alemmasta asemasta on Maijan vierailu aikuisena vanhan perhetuttunsa Jahvetin luona kaupungissa. Maija on kaupungissa, koska Marja-Liisa on sairaalassa. Maija on valvonut kaksi viikkoa tyttärensä rinnalla. Hän lähtee sairaalasta niin myöhään, että viimeinen linja-auto on mennyt ja kotiin pääsy mahdotonta. Maija tapaa kahvilassa Jahvetin ja tämä tarjoaa yösijaa kotoaan. Sitä ei kuitenkaan saa ilmaiseksi, vaan Maijan on tehtävä paljon töitä: Jahvetti laittaa Maijan siivoamaan asuntoaan ja pesemään talouden pyykit. Lisäksi Jahvetti puhuu naisista alentavasti. Hän haukkuu vaimoaan laiskaksi ja huolimattomaksi kotitöiden tekijäksi, vaikka vaimo hoitaa miehen eläkkeellä ollessa taloutta ja käy lisäksi hoitamassa toisten lapsia. Vaimon sänttiessä Jahvettia väsyneen naisen töihin laittamisesta mies vain nauraa⁵. Teoillaan ja puheillaan Jahvetti osoittaa Maijan ja vaimonsa naiseuden myötä tulevan alemman aseman. Jahvetti on kykenemätön edes vähäiseen empatiaan Maijaa kohtaan, joka on väsynyt ja hyvin huolissaan Marja-Liisasta. Maija tekee kaikki Jahvetin⁶ pyytämät asiat ja kuuntelee tämän juttuja sanomatta sanaakaan. Maija ei myöskään viitsi pyytää mieheltä ruokaa. Hän alistuu miehen rinnalla, koska hyväksyy kulttuurista opitun alemman aseman suhteessa miehiin.

Maija haluaa näyttää muille olevansa vahva ja peloton nainen, siksi hän häpeää myös omia pelkojaan. Talvisodan aikana Maija todistaa läheltä kotikylänsä pommitusta. Hän on hevoseen valjastetussa reessä, kun pommi räjähtää aivan vieressä. Hevonen pillastuu ja Maija heiluu reen kyydissä. Maija saa kuitenkin pian reen pysähtymään, ja sekä tyttö että hevonen selviävät tilanteesta säikähdyksellä. Maija vakuuttelee heti räjähdysten jälkeen tomerasti kahdelle eri kysyjälle, että hän on aivan kunnossa. Maija kuitenkin järkyttyy tapahtuneesta, ja myöhemmin näkee siitä painajaisia. Maija ei kerro kenellekään, että tilanne

---

⁴ Kuukautisten häpeällisyyttä ja sinisen värin vaihtumista punaiseksi kuukautissuojamainoksissa käsittelee mm. Senni Martikainen Iisalmen Sanomien pääkirjoitus & mielipiteessä: ”Kuukautiset – maailman arkisin asia, mutta yhä vaiettu keskustelun aihe” (iisalmensanomat.fi, 8.1.2020.). <https://www.iisalmensanomat.fi/paakirjoitus-mielipide/2920662> . Artikkelin luettu 3.11.2021. Aiheesta myös Paula Kosken artikkelissa: ”Sininen neste on historiaa - sidemainoksessa vihdoinkin punaista ’kuukautisverta’” (iltalehti.fi, 23.10.2017). <https://www.iltalehti.fi/pinnalla/a/201710222200479497> . Artikkelin luettu 3.11.2021.

⁵ Maija kertoo Jahvetille ja tämän vaimolle Elinalle, että on valvonut sairaalassa Marja-Liisan sairastumisen vuoksi. Jahvetti ei usko, että tyttö oli oikeasti kuuroutunut, vaan väittää tytön korvissa olevan vain vaikkua (Mummo, 249).

⁶ Jahvetti-nimi juontaa juurensa Jahve-sanaan, joka tarkoittaa Israelin jumalan erisnimeä. Jahvetti siis edustaa miehen lisäksi kaikkein korkeinta valtaa eli jumalaa. (evl.fi. <https://evl.fi/sanasto/-/glossary/word/Jahve> . Luettu 28.9.2021.

oli hänelle pelottava. Sen sijaan hän paisuttelee tarinaansa ja esittää itsensä pelottomana. Suomessa toisen maailmansodan aikana naiset pitivät yhteiskuntaa pystyssä: he hoitivat haavoittuneita, kotitilojaan ja muutenkin ylläpitivät positiivista ilmapiiriä masentavan sodan aikana. Maija kertoo pommituskokemuksensa niin usein Marja-Liisalle, että tämä alkaa epäillä tarinan todellisuutta. Maijalle itselleen tarina ylläpitää häpeää pelosta.

3.2.1 Maalla asuminen on alempiarvoisuutta

Maija syntyy ja elää lähes koko elämänsä maalla, suurella maatilalla, jossa on sekä peltoa että karjaa hoidettavana. Maija muodostaa lapsena maalaisuudesta itselleen häpeällisen asian erään kulkijan puheista ja sanomalehdissä näkemistään kuvista. Hän ei ollut edes käynyt kirkonkylällä tehdessään päätelmän, että maalaisuus on hävettävää. Myöhemmin, kun Maija menee isänsä kanssa kaupunkiin, hän pettyy näkemäänsä: kaupunki ei olekaan niin hieno paikka kuin hän on kuvitellut. Maijan maalaisuuden häpeä aktivoituu kuitenkin pian uudelleen, kun Maija puhuu kovaan ääneen kaupungissa ja kaksi miestä kääntyy katsomaan häntä. Silloin hänen isänsä ärähtää Maijalle kovaäänisyydestä, jonka seurauksena Maija kokee maalaisuuden näkyvän turhan selvästi muille ja alkaa taas hävetä maalaisuuttaan. Hävetessään ihminen usein peittelee häpeän kohdettaan (Lehtinen 1998, 130). Maija haluaa salata oman maalaisuuden muilta ihmisiltä olemalla hiljaa ja sulautumalla massaan.

Maalaisuuden häpeä ei tule vain Maijan omasta käsityksestä, vaan myös muut saavat Maijan huomaamaan, että maalaisuus on hävettävää. Talvi- ja jatkosodan välisenä aikana, noin kesällä 1941, Maijan perheeseen tulee apulaiseksi Eero Karhu. Eero on asunut ja elänyt aina Helsingissä. Hän on loukkaantunut talvisodassa kranaatiniskussa ja menettänyt oikean kätensä ja saanut vakavan päävamman. Vammoistaan huolimatta Eero osoittaa lukijalle alusta asti olevansa parempi kuin maalla asuvat, toteamalla muutaman päivän Maijan perheen luona olon jälkeen Maijalle: ”Tiedäks, että heinäseipään vuoleminen ei vaadi ajatusta?” (Mummo, 122). Eero siis pitää maalaisia tyhminä, koska heidän ei tarvitse käyttää päätään tehdessään töitään. Maija vastaa epävarmasti Eeron kommenttiin myöntämällä sen olevan totta. Maijan epävarma myöntyminen Eeron edessä osoittaa, että hän häpeää. Ullaliina Lehtisen (1998) mukaan voidaan puhua alistetusta häpeästä, jossa usein haetaan vahvistusta omalle huonoudelle. Maijan nöyryvä ja muuten epävarma käytös viittaa häpeään (Lehtinen

1998, 190). Maija vertaa Eeroa kaupunkilaiseen, jonka edessä kannattaa olla hiljaa ja myöntäväinen kuten lapsuudessa isän kanssa kaupungissa käynti opetti.

Häpeäminen vaatii aina konkreettisen tai kuvitellun yleisön toteutuakseen. Eero rakentaa maalaisuuden häpeää osoittamalla kaupunkilaisten yleisön, joka katsoo hävettäviä maalaisia. Eero muun muassa naureskelee Maijan tädin Marin maalaisille tavoille ja toteaa: ”Hänen [Marin] kaltaisiaan ihmisiä täytyisi käyttää Helsingissä säännöllisesti. Mä tarkoitan näytillä” (Mummo, 127). Eero siis pitää maalaisia niin erilaisina ja outoina, että heitä pitäisi ”esitellä” kaupunkilaisille. Tämän jälkeen Maijan huomio kiinnittyy Eeron vähättelevään suhtautumiseen maalaisiin. Maija tajuaa, kuinka Eero pitää koko hänen perhettään pilkkana.

Eeron mielipide siitä, että maaseudulla asuvat ovat tyhmiä kirkastuu Maijalle lopullisesti, kun Maija, Esteri ja Eero ovat kävelemässä tansseihin. Matkalla Eero kertoo säälivänsä naisia heidän kapean maailmankuvansa takia ja haluaa pelastaa heidät maalaisuudelta viemällä heidät kaupunkiin viisastumaan. Maija raivostuu moisista puheista ja sanoo, että Eeron maailma ei ole heidän maailmaansa parempi. Maijan raivo kumpuaa enimmäkseen hänen kokemastaan häpeästä. Maija kokee syvää huonommuuden tunnetta jo sisällään, eikä hän siksi siedä sitä, että Eero puhuu maalaisuudesta hävettävänä. Raivo tulee myös siitä, että Eero haukkuu Maijalle tärkeitä perheenjäseniä.

3.2.2 Sisko ja sen tytär

Ihmiselle tärkeät ja merkitykselliset asiat aiheuttavat häpeää (Probyn 2005, x). Maijalle perhe on elämän keskiössä ja hyvin tärkeä asia. Perheenjäsenistä Esteri ja Marja-Liisa aiheuttavat Maijalle monin tavoin häpeää. Miespuoliset perheenjäsenet eivät aiheuta niin paljon häpeää. Antto-veli ei aiheuta mitään ja isä Jooseppi vain heikoilla hetkillään. Maija häpeää Jooseppiä, kun tämä voivottelee Riikan kuoleman jälkeen vaikeaa rahatilannetta, ja toisen kerran, kun Jooseppi pelkää Anton kuolemaa sotasairaalassa. Näissä tilanteissa Maija kovistelee isäänsä ja käskee tämän ryhdistäytyä ja olla kuin perheen pää ja mies. Maijan tomerat käskyt toimivat Jooseppiin ja tämä parantaa käytöstään lähes välittömästi.

Maija kokee nuorena itsensä rumaksi. Ulkonäköön kohdistuviin paineisiin Esteri isosiskona tuo helpotusta Maijalle, kun tämä kuulee kylän poikien haukkuvan Esteriä *hirvenpuolikkaaksi* eli rotevaksi naiseksi. Samalla pojat kehuvat Maijan ulkonäköä, minkä ansiosta Maija alkaa pitää itseään kauniimpana ja naisellisempänä kuin Esteri. Esteri kertoo

Maijalle, että hän tietää olevansa *miehimys* eikä siksi usko ikinä menevänsä naimisiin tai saavansa lapsia. Tämä selviää Maijalle, kun sisarukset keskustelevat tansseissa käymisestä. Esteri myös kehottaa saman keskustelun aikana Maijaa hankkimaan lapsia hänenkin puolestaan. Kuitenkin Esteri on sisaruksista se, joka saa lapsen. Kun Maija ei toiveistaan huolimatta pääsekään naimisiin ja saa omia biologisia lapsia, kokee hän häpeää vajavaisesta naiseudestaan. Maijaa hävettää myös se, että miesmäinen Esteri saavutti naisen ideaalin paremmin kuin hän.

Lapsettomuus ei ole ainoa asia, mikä saa Maijan häpeämään itseään suhteessa siskoonsa. Toinen häpeän aiheuttaja on sisarusten yhteinen ihastuksen kohde Eero. Maija harmistuu, kun kauneudestaan huolimatta ei saakaan miestä rakastumaan itseensä. Vaikka Maija huomaa Eeron olevan kauhea tämän haukkuessa Maijan perhettä ja maalaisia, hän silti ihastuu mieheen ja toivoo tämän huomiota. Maija kokee itsensä rumaksi jopa miesmäisen Esterin rinnalla, kun Eero kiinnostuukin tästä eikä Maijasta. Esterin vaikutus Maijan identiteetin rakentamiseen on suuri: Maija kokee olevansa huono nainen, koska häviää niin miehen tavoittelussa kuin lapsensaannissa ihmiselle, joka tietää olevansa ruma eikä edes halua lapsia.

Maijalle Esterissä aiheuttaa häpeää myös tämän hulluksi tuleminen ja tyttärensä, Marja-Liisan hylkääminen. Esteri ei kestä Eeron valehtelua ja menettää järkensä niin, että alkaa puhumaan sisällään kasvavasta vauvasta Kyösti Kallion lapsena. Marja-Liisan synnyttyä Esterin tila pahenee ja hän lähtee vaeltelemaan vähin vaattein kylmään ja sateiseen ilmaan. Esteri löytyy, mutta harha Kyösti Kalliosta Marja-Liisan isänä jatkuu. Jooseppi vie Esterin mielisairaalaan. Siellä Esterin psyykkinen tila paranee ja hän alkaa tehdä töitä. Samalla kuitenkin Esteri ei enää halua olla Marja-Liisan äiti. Maijaa tämä järkyttää suuresti, kun hän käy katsomassa sisartaan kunnalliskodilla. Maijaa hävettää Esteri, joka ei pysty unohtamaan Eeron osuutta Marja-Liisaan ja olemaan äiti tyttärelleen. Häpeää lisää se, että Maijalle selviää Esterin olevan lesbo. Esteri on monin tavoin hävettävä.

3.3 Marja-Liisa – hyväuskoinen tyttö

Marja-Liisa syntyy vuonna 1942, keskellä jatkosotaa. Maijan tavoin Marja-Liisakin elää ja varttuu maaseudulla, Maijan perheen omistamassa maalaistalossa. Marja-Liisan lapsuudessa uskonnolla on edelleen suuri merkitys kasvatuksessa, etenkin koulukasvatuksessa. Reippautta

ja kuuliaisuutta pidetään tärkeänä, koska Marja-Liisan ikäisten lasten vanhemmat ovat puolustaneet Suomea sodassa ja lasten on nyt oltava osana rakentamassa maata entistä paremmaksi. Marja-Liisa kasvaa perheessä, johon kuuluu Maija-äiti, Maijan puoliso Santeri (Santtu) ja Antto-eno. Lähipiiriin kuuluu myös Ruotsin-pappa ja Mari-täti. Marja-Liisan isä on Maijan ja muiden vanhempien mukaan kuollut sodassa. Isättömyys ja siitä vaikeneminen häiritsee Marja-Liisaa: kukaan perheenjäsenistä ei suostu kertomaan isästä mitään. Marja-Liisa alkaa omin päin selvittämään asioita isästään ja päätyy selvittäessään aiheuttamaan häpeää Maijalle sekä itselleen.

Marja-Liisa pitää opiskelusta ja pärjää koulussa hyvin. Koulun lisäksi hän pitää rakkaudesta ja rakastamisesta. Koulutiedosta huolimatta Marja-Liisa on altis uskomaan kaiken, mitä hänelle kerrotaan. Mari-täti saa Marja-Liisan kiinnostumaan taikuudesta. Marja-Liisa haluaa antaa äidilleen lapsen, koska Maija antaa viitteitä lapsen haluamisen suhteen. Marja-Liisa saa Mari-tädiltä pussukan, jonka vaikutuksesta nainen tulee raskaaksi. Rakkauden kaipuu ja tavoittelu saa Marja-Liisan pian rakastumaan opettajaan, joka vähäisten tietojen perusteella muistuttaa hänen isäänsä. Marja-Liisa pestaa itsensä opettajan kotiapulaiseksi ja alkaa lähennellä hitaasti opettajaa. Marja-Liisan tiedot suutelemisesta ja seksistä ovat olemattomat, kun opettaja ja Marja-Liisa harrastavat seksiä koulun perunakellarissa. Seksistä ei Marja-Liisan perheessä puhuta, eikä se ollut tyypillistä muutenkaan. Seksi on tabu. Se kuuluu vain avioliittoon. Marja-Liisa nauttii hetkestä opettajan kanssa, mutta ei tajua seurauksia. Hän ei tiedä, että yksikin kerta voi tehdä naisen raskaaksi. Marja-Liisa tulee raskaaksi ja saa keskenmenon. Mistään opettajaan liittyvästä hän ei kerro Maijalle eikä kenellekään muulle. Häpeä ajattelemattomasta teosta saa Marja-Liisan peittämään kipeän asian.

Aikuisena Marja-Liisa muuttaa paljon, tekee töitä eri työpaikoissa ja tapailee monia miehiä. Yhden kanssa Marja-Liisa saa pojan, Joonaksen. Marja-Liisan ja Joonaksen isän tiet eroavat kuitenkin pian. Marja-Liisalla on vaikeus pysyä yhdessä paikassa ja yhden miehen kanssa. Häntä vaivaa levottomuus. Hän tuskailee sitä, ettei ole saanut pidettyä miestä pitkään. Marja-Liisa häpeää levottomuuttaan ja sitä, ettei saa luotua pitkää parisuhdetta. Hän häpeää myös lapsuudesta asti haaveena olleen rakkauden toteutumattomuutta. Hän kokee epäonnistuneensa rakkaudessa.

3.3.1 Maijan ja Marja-Liisan vaikea äiti–tytär-suhde

Mummossa keskiössä on myös Maijan ja Marja-Liisan äiti–tytär-suhde. Viola Parente-Čapková (2011) kirjoittaa artikkelissaan ”Häpeä, kapina ja äiti–tytär-suhde” Anja Kauranen-Snellmanin *Ihon aika* (1993), Pirjo Hassisen *Voimanaset* (1996) ja Anna-Leena Härkösen *Avoimien ovien päivä* (1998) romaanien avulla äidin ja tyttären suhteesta suomalaisessa kaunokirjallisuudessa. Parente-Čapková (2011, 226) mukaan äiti on tyttärelle naisidentiteettimalli ja erityisen läheinen toinen, sen vuoksi tytär häpeää äitinsä edessä eri tavoin kuin muiden. Marja-Liisa häpeää raskauttaan ja keskenmenoaan erityisesti äitinsä takia. Marja-Liisa ei halua Maijan tietävän niitä. Äiti on tärkeä. Marja-Liisa paljastaa lopulta häpeälliset asiansa kertoessaan elämästään *Mummossa*. Hän osoittaa sanansa äidilleen, jotta häpeä vähenisi. Sanoittaessaan omaa elämäänsä Marja-Liisa tajuaa, kuinka vahvasti häpeä vaikuttaa Maijankin elämään.

”Äidin alistetun häpeä liittyy aviottoman lapsen aiheuttamaan syyllisyyteen. Romaanin äidin sukupolven naisille (1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä syntyneille) aviottoman lapsen ”synti” ei ollut luokkaspesifi, vaan kaikkien luokkien yhteinen ilmiö” (Parente-Čapková 2011, 243). Parente-Čapková kirjoittaa edellä *Ihon aika* -romaanista, mutta se pätee myös *Mummoon*. Marja-Liisa on Esterin ja Eeron lapsi, joka syntyy ennen avioliittoa. Maija joutuu kestäämään tämän häpeän kasvattaessaan Marja-Liisaa. Tämä ei ole kuitenkaan ainoa asia, joka Maijaa hävettää suhteessa Marja-Liisaan. Maijan äitiys on hankala, koska hän tiedostaa koko ajan, että ei ole biologisesti Marja-Liisan äiti. Toisaalta Maijaa kaivertaa, ettei hänestä ja Eerosta tullut mitään, eikä Eero saattanut häntä raskaaksi.

Kuten olen aiemmin esittänyt, *Mummo* on Marja-Liisan tietojen pohjalta koottu kertomus äidistään. Äiti–tytär-suhteita käsittelevissä teoksissa tyttären näkökulma on yleinen (Parente-Čapková 2011, 229). Marja-Liisa on kertojana täysin Äiti-luvuissa ja Joonaksen kaverin kanssa Mummo-luvuissa. Maija kuvataan kovaksi ja tomeraksi äidiksi. Parente-Čapková (2011, 231) esittää kuinka *Avoimien ovien päivässä*: ”Minäkertojan äiti on ’vahvan suomalaisen äidin prototyyppi’, jolle ’sankarillinen äitiys’ on naiseuden perusta”. Feminiiniset piirteet ovat äidille heikkoutta ja siksi hän ei näytä niitä (emt.). Maija sopii tähän kuvaukseen kuin ilmetty. Maija joutuu rakentamaan naiseutensa isoin osin yksin ja miehisen mallin avulla, koska Riikka-äiti kuolee Maijan ollessa hyvin nuori eikä Esteristä ole naisen malliksi. Maija siirtää vaikeutensa olla nainen Marja-Liisalle ja samalla myös häpeä siirtyy äidiltä tyttärelle (Viljamaa 2018, 64). Maija ei puhu Marja-Liisan kanssa kuin arkipäiväisiä asioita, eikä osoita hellyyttä kuin Marja-Liisan ollessa kipeänä: keskenmenon aiheuttaman

vuodon ja aivokalvontulehduksen aikoihin. Maija kasvattaa itsestään vahvan naisen myös siksi, että hän näkee Esterin menevän sekaisin rakkaudesta ja siinä pettymisessä. Maija ei halua tulla samanlaiseksi kuin Esteri. Marja-Liisasta ei kasva vahva ja tomera kuin äidistään, vaan hän ”sortuu” rakkauteen ja tekee päätöksiä rakkauden huumassa.

Maijan ja Marja-Liisan vaikea suhde kärjistyy Maijan kieltäessä äitiytensä ja kertoessaan Marja-Liisan vanhempien henkilöllisyyden. Opettajatar tuo opettajan kuoltua tämän vanhoja papereita Maijalle, koska niissä mainitaan Marja-Liisa. Niistä käy ilmi, että Marja-Liisalla ja opettajalla on ollut suhde, jossa on harrastettu myös seksiä. Tämä tieto järkyttää Maijaa ja saa tämän häpeämään tytärtään. Marja-Liisa on käyttäytynyt pahimmalla mahdollisella tavalla ja häpäissyt itsensä lisäksi myös Maijan. Maija tenttaa Marja-Liisalta suhteen totuutta eikä suostu kuulemaan vastaväitteitä. Tieto suhteesta tulee opettajalta, jota Maija arvostaa ja pitää itseään parempana, siksi hän uskoo papereiden väitteitä enemmän kuin Marja-Liisaa. Häpeän aiheuttaman raivon puuskassa Maija kertoo Marja-Liisalle tämän isän henkilöllisyyden. Samalla Maija kuitenkin toteaa, ettei ole Marja-Liisan äiti vaan Esteri on. Marja-Liisa lamaantuu omasta häpeästään: suhde on tullut äidin tietoon. Häpeä ei ole tilanteessa kuitenkaan pahin asia vaan se, että äiti ei olekaan äiti. Marja-Liisan elämästä putoaa pohja. Hänellä ei yhtäkkiä ole kotia eikä äitiä.

3.3.2 Marja-Liisan ja opettajan suhde

Marja-Liisa ihastuu rakkauteen ja rakastamiseen, kun kylällä kulkeva Georgi Sonni kertoo tarinoita nuoruudestaan. Samoihin aikoihin Maija ihastuu Santtuun ja ottaa hänet puolisokseen. Marja-Liisa huumaantuu äitinsä hetkelliseen iloon ja rakastuu rakkauteen. Kun Marja-Liisa huomaa äitinsä haluavan vielä lapsen, Marja-Liisa ryhtyy toimiin rakkauden löytämiseksi itselleen ja vauvan antamiseksi Maijalle. Pian Marja-Liisa huomaa kuinka yläluokkien miesopettaja kohtelee häntä eri tavoin kuin muita. Tämä saa Marja-Liisan kuvittelemaan opettajan pitävän hänestä ja hän ihastuu itse opettajaan palavasti.

Pelkkä ihastus ei riitä Marja-Liisalle ja tämä alkaa tietoisesti tavoittelemaan suhdetta opettajaan. Toisaalta rakkauden takia, toisaalta isänsä identiteetin selvittämiseksi. Marja-Liisa toivoo saavansa kaiken: rakkautta, lapsen ja tietoja isästään. Marja-Liisan keinot tähän ovat uhkarohkeita ja häpeämättömiä. Ullaliina Lehtinen (1998, 190) esittää, että häpeämättömyys, sekavuus tai yllyttävä käytös ovat häpeän muotoja. Isättömyyden häpeä ja

rakkauden kaipuu saa Marja-Liisan käyttäytymään opettajan seurassa häpeämättömästi ja yllyttäen.

- Santtu on tuhkamulkku, sanon ja laitan käden hameeni etutaskuun.

Siellä on nahkapussukasta ottamani kives. Käyn halaamaan opettajaa ja luen Mari-tädin opettaman loitsun niin hiljaa, ettei opettaja varmasti kuule.

- Mitä sinä teet?

- Kun minulla olisi sellainen isä kuin opettaja. Tai sellainen mies. Pitkä ja kalju.

- Nyt sinun on päästettävä irti.

Tottelen. Juon mehulasin tyhjäksi ja pyydän lisää. Opettaja viipyy keittiössä sen aikaa, että saan riisuttua hameeni ja puseroni. Mehulasi putoaa opettajan kädestä lattialle kun se näkee minut. Nauran opettajan ilmeelle, kävelen luokse ja halaan uudelleen. Opettaja huohottaa, tunnen kovan kohdan ja tiedän loitsuni toimivaksi.

- Me emme ole tunnilla nyt.

- Päästä heti irti ja pue.

- En päästä. Saanko sanoa rakkaaksi?

- Et...

(Mummo 81–82)

Kun opettaja torjuu Marja-Liisan, tämä vain jatkaa. Hän on päässyt lähelle opettajaa ja aikoo käyttää kaikki keinot opettajan hurmaamiseksi.

Huomaan opettajan pöydällä kehystetyn valokuvan. Siinä on minua vanhempi nainen, ei yhtä kaunis. Otan kuvan käteeni, opettaja kieltää koskemasta. En tottele.

- Onko tämä opettajan vaimo?

- Pistä pois heti. Häpäiset itsesi ja yrität häpäistä minut, mutta hänet jätät rauhaan!

Opettaja syöksähtää kiinni ranteeseeni. Kuva putoaa lattialle, kehyksen lasi helähtää sirpaleiksi. Kun opettaja nostaa kuvan, näyttää vaimon naama säleiksi hajonneelta. Opettaja palaa kuva sylissään nojatuoliin ja pyytää kuiskaten minua lähtemään. Puen vaatteeni kaikessa rauhassa ja lähden. Ovella sanon näkemiin, opettaja tuijottaa vaimonsa kuvaa kuin siinä olisi jotain katsomista. Kotona äiti kysyy viipymistäni, sanon olleeni tyttöjen kanssa.

- Tehtiin lumienkeleitä.

- Iso tyttö ja pikkupentujen touhuja vauhottaa, paheksuu äiti.

(Mummo, 83)

Marja-Liisan häpeämätön käytös jatkuu koko opettajan luona olon ajan. Opettaja jopa sanoo Marja-Liisalle hänen häpeällisestä käytöksestään, mutta tämä ei tunnu reagoivan siihen mitenkään. Reagoimattomuus viittaa, että Marja-Liisa pitää käytöstään täysin sopivana. Opettaja ei halua Marja-Liisan koskevan edesmenneen vaimonsa kuvaan, koska kokee Marja-

Liisan tartuttavan häpeän vaimoon. Marja-Liisa on tilanteessa alasti. Marja-Liisa koskee opettajan vaimon kuvaan ja näin siirtää häpeää vaimoon. Marja-Liisa käyttäytyy arvossa pidetyn siveellisyyden vastaisesti ja on alasti muualla kuin saunassa tai sängyssä. Täten Marja-Liisaan kiinnittyy paljon häpeän merkkejä ja hän saa ominaisuudekseen häpeällisyyden (Ahmed 2018, 118–119). Opettaja on tilanteessa Marja-Liisan häpeän todistaja, mutta kokee myös itse häpeää, koska on ollut Marja-Liisan kanssa kosketuksissa. Häpeän tunne muokkaa opettajan ruumiin pintaa suuntautuessaan kohti siihen (Ahmed 2018, 13). Häpeä saa opettajan kuvittelemaan, että vaimo näkee tilanteen. Hävetessään ihminen piilottaa tai peittää hävettävää asiaa (Tangney & Dearing 2004, 19–20). Opettaja haluaa piilottaa Marja-Liisan vaimoltaan. Marja-Liisan häpeä tulee esille lopussa, kun hän valehtelee Maijalle viipymisestään. Valhe on niin absurdi, ettei Maija osaa epäillä mitään. Marja-Liisa ottaa vastaan lapsekkuuden häpeän, jotta totuus ei paljastu Maijalle.

Tapahtuman jälkeen opettaja aluksi ei ole huomaavinaanakaan Marja-Liisaa koulussa eikä muutenkaan pidä mitään yhteyttä tähän. Kansakoulun päätyttyä Marja-Liisa saa opettajan ottamaan itsensä kotiapulaiseksi opettajan kotiin. Marja-Liisan ja opettajan välit lähenevät ja eräänä päivänä opettaja ja Marja-Liisa harrastavat seksiä koulun perunakellarissa.

TIEDÄN MINÄ SEN tarkoituksen.

Kelle siitä sanoisi.

Ei kellekään.

Äidille ei voi.

En itsekään usko vuotojen viipyessä, en vielä niiden odotuksesta luovuttuani.

Mahan pyöristyessä uskon.

Äiti ei huomaa, ei saunassakaan.

Hiljaisuuttani äiti kummastelee, uhkaa antaa selkään, ellen ala puhua.

Onko mentävä lääkäriin?

Ei mennä.

Ei mennä minnekään.

Olen tässä ja katoan kohta, ei äidin tarvitse kauaa odottaa, pian minusta pääsee.

Hirteenmeno hirvittää, puukolla en tiedä mitä tekisin. Potkaisisipa lehmä tai hevonen. Eivät potkaise.

(Mummo, 147)

Marja-Liisa tulee raskaaksi opettajalle. Hän tulee raskaaksi, vaikka haluaa äitinsä raskaaksi. Marja-Liisa ei tajua yhden kerran riittävän raskaaksi tulemiseen. Hän häpeää tilannetta eikä halua kertoa asiasta kenellekään. Marja-Liisa ei kerro, vaikka Maija uhkaa lyödä. Lopulta Marja-Liisa alkaa ajatella pahan tekemistä itselleen: itsemurhaa tai raskauden keskeytystä

puukolla. Sitten hän toivoo lehmän tai hevosen potkaisevan häntä, että raskaus keskeytyisi tai hän kuolisi. Häpeä on voimakas. Miten tässä näin kävi?

ENSIN TULEE VERI, kipu sitten, kolmantena kaikki muu. Ymmärrän mitä tapahtuu, Mari näistä puhui. Lapsi tulee kesken pois, ellei ole valmis elämälle.

Makaan kamarin sängyssä. Tunnin välein äiti käy kysymässä, onko rauhoittunut.

On, valehtelen.

Lopulta en valehtele, vuoto rauhoittuu, yltyy taas ja asettuu kun tulppa tulee ulos.

Se putoaa huussin reijästä ja jää paskapinon päälle, päällimmäiseksi. Punainen, hyytynyt tulppa, minun lapseni, minun ja opettajan. Viskaan päälle paljon sanomalehteä, en rypistele. Päällimmäiseksi jää sivu, jossa lukee Verilöyly Melbournen olympialaisissa – vesipallo-ottelu päättyi taisteluun. Siinä on lapseni peitto, sen alle lapseni jää. Ei nukkumaan, koska ei ehtinyt herätäkään.

(Mummo, 159)

Marja-Liisa saa keskenmenon. Maija ei tajua, mistä voimakas verenvuoto johtuu ja on hyvin huolissaan Marja-Liisasta. Marja-Liisa ei kerro Maijalle todellista syytä, koska pelkkä raju vuoto on saanut Maijan huutamaan ja hätääntymään. Marja-Liisa ei halua lisää huutoa, jota tulisi, jos Maija tietäisi. Poissa silmistä, poissa mielestä, niin Marja-Liisa ajattelee, kun sikiö tulee pois hänestä. Hänen ei tarvitse enää valehdella, ei ole mitään mistä valehdella. Marja-Liisa tietää, että lapsi olisi ollut häpeäksi niin hänelle kuin Maijalle. Vaikka lapsia syntyy Marja-Liisan nuoruudessa 1950-luvulla välillä muutenkin kuin avioliitossa, on aviottoman lapsen saaminen silti häpeämisen ”arvoinen” asia.

Marja-Liisa pitää mahdollisen lapsen ja keskenmenon salassa kaikilta. Vasta Joonaksen keksiessä, että Maijasta pitää kirjoittaa kirja, Marja-Liisa lopulta kertoo kipeästä asiasta. Hän sovittaa häpeänsä paljastamalla sen kiertelemättä: yksityiskohtaisesti ja totuudenmukaisesti. Häpeästä voi päästä irti vain näyttämällä sen. Ullaliina Lehtinen (1998, 55) toteaa, että mitä vähemmän kiinnitämme huomiota häpeän vaikutuksiin yhteiskunnassa sitä enemmän se vaikuttaa. Marja-Liisan rohkeus kertoa hävettävästä asiasta auttaa häntä vapautumaan salailun tuskasta. Yhteiskunnan tasolla häpeän tuominen esiin auttaa näkemään, miten paljon häpeää nainen voi kokea keskenmenosta ja mahdollisuuden vähentää sitä. Samaa mieltä on Peter N. Stearns (2017, 106–107), että mitä vähemmän puhumme häpeästä, sitä enemmän sitä on. Niin kuin toinen ihminen todistaa häpeää ja saa ihmisen häpeämään, samalla tavoin toiselle kertominen vähentää sitä.

4 Häpeä ja lukija

Tässä luvussa käsittelen lukijan tunnekokemuksia *Mummossa* keskittyen siihen, miten lukija kokee Maijan ja Marja-Liisan häpeää aiheuttavat asiat ja hetket. Aluksi näytän, miksi ja miten tunteita koetaan henkilöhahmojen kautta. Sitten käyn Maijan ja Marja-Liisan häpeän kohteiden avulla lukijan tunteita läpi ja pohdin, mistä tunteet johtuvat. Lukijan tehtäväksi jää usein henkilöhahmojen tunteiden nimeäminen, koska he eivät itse osaa sitä tehdä. Erityisesti häpeän havaitseminen on Maijalle ja Marja-Liisalle vaikeaa. Lukija kokee Maijaa ja Marja-Liisaa kohtaan empatiaa eli tuntee heidän kanssaan, mutta myös sympatiaa eli sääliä siitä, että he joutuvat tuntemaan ikäviä tunteita (Keen 2007, 5). Suzanne Keen käsittelee teoksessaan *Empathy and the Novel* (2007) lukijan empatiaa romaaneissa ja kuinka se vaikuttaa lukijan henkilöhahmoihin samaistumiseen. Keskityn tässä tutkielmassa pääosin empatiaan, mutta muutamain osin sivuan myös sympatiaa.

Keenin lisäksi käytän Jenefer Robinsonin *Deeper Than Reason* (2005) ja Amanda Andersonin, Rita Felskin ja Toril Moin *Character* (2019) -teoksia analyysini tukena. Robinsonin teos käsittelee taiteiden aiheuttamia tunnekokemuksia. Keskityn tässä tutkielmassani teoksen toiseen osaan, joka käsittelee tunteen roolia kirjallisuudessa. Andersonin, Felskin ja Moin *Character* käsittelee henkilöahmotutkimusta tunteiden näkökulmasta. Moi kirjoittaa artikkelissaan henkilöahmon näkemistä uudella tavoin ikäänkuin-ihmisenä ja sen tuomista eduista tutkimukseen, Felski henkilöahmoon samaistumisesta ja Anderson henkilöahmon kanssa ajattelemisesta. Tutkimukseni keskittyy Felskin artikkelin kanssa keskusteluun.

4.1 Miten lukija voi kokea henkilöahmon häpeää?

Realistiset eli mahdollisimman totuudenmukaisesti maailmasta kertovat kaunokirjalliset teokset saavat lukijan tuntemaan tunteita erityisen paljon (Robinson 2005, 106). *Mummo* on elämäkertamainen romaani henkilöahmo Maijan ja tämän tyttären elämästä. Siinä ei ole ylliluonnollisia tapahtumia, hahmoja eikä kertoja kommentoi tai puutu romaanin tapahtumiin. Kuten aiemmin olen osoittanut, Maija on kuin kuka tahansa Suomessa 1900-luvun alussa syntynyt ihminen, joten hänet on helppo kuvitella todelliseksi. Mummo-lukujen homo-

extradiegeettinen kertoja osoittaa Genetten mukaan extradiegeettiselle (ns. ulkopuoliselle) yleisölle, minkä ansiosta lukija voi samaistua helposti kerrottavan hahmon elämään (Genette 1980, 259–262). Samaistuminen ei vaadi samanlaisuutta henkilöahmon kanssa, vaan sitä voi kokea myös samanlaisista piirteistä tai kokemuksista (Anderson, Felski & Moi 2019, 80). Maijaan tai Marja-Liisaan samaistuessa ei siis tarvitse olla nainen, maalla asuva tai 1920- tai 1940-luvulla syntynyt, jotta voi kokea tunteita henkilöahmojen kautta. Lukija voi kokea yhteyttä henkilöahmoon esimerkiksi sen kautta, että tunnistaa puhumisen vaikeuden suomalaisessa kulttuurissa.

Puhumattomuus ja häpeä liittyvät toisiinsa peittelyn kautta. Kun ihminen ei puhu jostain asiasta, hän haluaa peitellä sitä. Hävetessään ihminen ei halua näyttää eikä puhua hävettävästä asiasta. Esimerkiksi Marja-Liisa peittää kuolleen vauvansa sanomalehdellä, jotta muut perheenjäsenet eivät huomaisi sitä. Marja-Liisan peittelyyn liittyy sekä häpeä raskaudesta että puhumisen vaikeus. Maijan perheessä ei puhuttu vaikeista ja hävettävistä asioista: Riikan (Maijan äidin) sairastumisesta ja kuolemista, kuka on Marja-Liisan isä, Penjaminin viinanpolttamisesta ja rintamakarkuruudesta tai Esterin karkaamisesta sekavana metsään. Etenkään muiden ihmisten kanssa omista tai perheen asioista ei keskusteltu.

Maija välittää puhumattomuuden kasvatuksen kautta Marja-Liisalle. Puhumisen vaikeus ja puhumattomuuden kulttuuri tulee ilmi, kun Maija saa kuulla Marja-Liisan ja opettajan suhteesta. Silloin Maija toteaa tuohtuneena: ”Tässä talossa ei oo keskusteltu ennenkään ja tässä asiassa ei sitäkään vähää” (Mummo, 262). Maija vetoaa opittuun tapaan olla keskustelematta eikä siksi suostu kuuntelemaan tai ymmärtämään Marja-Liisan syytä suhteeseen. Kun kukaan Maijan perheessä ei opettanut Maijaa keskustelemaan asioista, ei hän mieltään kuohuttavassa tilanteessa osaa käyttäytyä toisin. Häneltä puuttuu taito, joka auttaisi häntä käsittelemään omat vaikeutensa ja myös helpottaisi ristiriitatilanteiden käsittelyä toisten kanssa. Arvoihin tai tapoihin on mahdollista samaistua (Anderson, Felski & Moi 2019, 98). Jos lukijalla on omaa kokemusta siitä, mitä puhumattomuus aiheuttaa, pystyy hän samaistumaan Maijan ja Marja-Liisan kokemuksiin.

Samaistuessaan henkilöahmoon lukija ei toteuta yksi yhteen fiktiivisen hahmon tekoja tai päätöksiä, vaan prosessoi niitä (Anderson, Felski, Moi 2019, 99–100). *Mummossa* lukija ei siis välttämättä päädy paljastamaan oman elämänsä vaikeita asioita lähimmille ihmisille, niin kuin Marja-Liisa tekee kertoessaan Maijan ja oman tarinansa. Lukijan on mahdollista oppia henkilöahmon kautta asioista itsessään (emt. 101), esimerkiksi huomata itsestään hävettäviä asioita ja alkaa purkaa sitä, mikä niitä aiheuttaa ja miksi. *Mummon* kautta lukija näkee kuinka Maija ja Marja-Liisa kärsivät häpeän aiheuttamista asioista.

Samaistuminen henkilöhahmoon ei tule vain henkilöahmosta itsestään, vaan yleisestä ilmapiiristä teoksessa ja teoksen tunnelmasta (emt. 105). *Mummon* miljöö on kuin todellisessa Suomessa. Siksi lukijan on mahdollista liittää todellisuudesta piirteitä *Mummoon* ja peilata niitä takaisin omiin tai yleisiin kokemuksiinsa suomalaisuudesta.

Mummon henkilöahmokerronta lisää henkilöahmoihin samaistumista ja tunteiden kokemista heidän kauttaan (Keen 2007, xi; Anderson, Felski & Moi 2019, 110). Kuten luvussa kaksi esitin Marja-Liisan tapa kertoa Äiti-luvuissa asioita preesensissä luo lukijalle illuusion, että kertomistapahtuma on nyt. Avanesian ja Hennig (2015, 39) ovat osoittaneet, että preesensissä kertojaa on vaikea kuvitella fiktiiviseksi, mikä tekee Marja-Liisasta kuin oikean ihmisen. Ihmisen tunnereaktio on usein voimakkaampi läheiselle tapahtuvassa asiassa kuin itselle tapahtuvassa (Robinson 2005, 109–110). Koska Marja-Liisa muodostuu lukijalle läheiseksi, henkilöahmon tunteet välittyvät lukijalle samoin kuin läheisen ystävän.

4.2 Lukijan kokemus Maijan ja Marja-Liisan häpeästä

Tässä alaluvussa käsitelen Maijan ja Marja-Liisan häpeän hetkien ja kohteiden tunnereaktioita lukijassa. Kohdistan analyysini Maijan osalta lapsettomuuteen, vaikeuteen olla nainen, maalaisuuteen ja Marja-Liisan kieltämiseen. Marja-Liisan osalta keskityn isättömyyttä, teiniraskautta ja keskenmenoa käsitteleviin kohtiin.

4.2.1 Maija

- Miksi sie minun syyksi sen laitat. Jos lienet itse maho, Santtu sanoo suuttuneella äänellä.

Minua naurattaa. Taputan päälakeani ja sanon, että tässäpä istuu todiste äidin sikiävyydestä.

- Ka niiisiin, sanoo Santtu kummasti venyttäen.

Äitiä ei naurata ollenkaan. Jatkan vitsailuani ja pohdin, onko ihminen mahoton jos se ei ole maho. Eno yhtyy nauruuni ja sanoo, ettei tiedä muista, mutta äiti ainakin on nimenomaan mahoton. Lopulta me nauramme kaikki muut paitsi äiti, äidin mielestä sellaisilla asioilla ei pitäisi laskea leikkiä vähänkään vertaa ja se pitäisi ainakin asioista perillä olevien aikamiesten ymmärtää.

(Mummo, 173)

Maijaa ei kohtauksessa naurata. Häntä ei naurata Marja-Liisan väitteet omasta äitiydestä eikä liioin se, ettei hän ole yrityksistä huolimatta tullut raskaaksi. Kohtaus on Äiti-luvusta, jossa on Marja-Liisan näkökulma. Lukija kokee empatiaa Maijaa kohtaan ja siksi kohtaus on enemmän inhottava kuin hauska. Empatia kohdistuu Maijaan, koska hän on tilanteessa naurun kohde. Mummo-luvuissa on aiemmin käynyt ilmi, että Maija on joutunut nielemään tappionsa Eeron suhteen ja toteamaan, että Esteri ja Eero menevät naimisiin. Edellä olevassa kohtauksessa Santtu väittää Maijaa mahoksi⁷ eli hedelmöittymättömäksi. Marja-Liisa ei ymmärrä sanan merkitystä, eikä osaa epäillä Maijan äitiyttä. Maijan kannalta tilanteessa osoitellaan häpeällisiä piirteitä, mikä tekee myös lukijan olon epämukavaksi.

Robinson (2005, 123) toteaa, että lukijan on peilattava teoksen aiheuttamia tunteita ja pohdittava mitä ja miksi tuntee tiettyä tunnetta. Tunne siis kertoo, mihin lukijana täytyy kiinnittää huomiota. Miksi lukija alkaa kokee paha oloa Maijan takia? Paha olo ohjaa ajattelemaan tilannetta Maijan näkökulmasta, vaikka kertojana toimii Marja-Liisa. Mitä Maija peittelee? Maija peittää häpeää lapsettomuudestaan. Tämän tajutessaan lukija voi kokea suuttumusta Santtua ja Anttoa kohtaan, koska he leikittelevät asialla, etenkin silloin, jos lukijalla on kokemusta lapsettomuudesta. Kokemus ja kokemattomuus vaikuttavat lukijan tunnekokemuksen voimakkuuteen (Robinson 2005, 118–119). Lukija voi päätellä Maijan peittelevän lapsettomuuttaan, koska tämä on aiemmin tehnyt samoin. Seuraavassa esimerkki *Mummon* alkupuolelta Äiti-luvusta.

Lauantaina saunassa kysyn, haluaisiko äiti tehdä toisen lapsen. Äiti ei tahdo aluksi vastata, sulkujen auettua sanat tulevat kevätkoskena.

- Minkä takia ei. Mutta lapsia ei tehdä. Ne saadaan. Eikös vauva olis mukava?
- Olisi, myönnän.
- Minun tekisi mieli olla niin kun muutkin naiset. Monella minun ikäisellä on pikkunen vauva ja sinä alat olla jo iso tyttö. Jos sitä silloin tuntisi olevansa samanlainen mitä muut. Tietäis, miltä tuntuu kun...
- Kun mitä?
- Kun synnyttää ja mahassa on kasvamassa ihminen.
- Etkö sinä muista kun minä olin sinun mahassa?
- En... en oikein. Se oli niin sekasta aikaa. Oli sota ja kaikki.
- Niin ja isän kaatuminen.
- Sepä se. Mitäs minä sulle tämmöisiä. Heitetäänpä löylyä.
- Kerro isästä.
- Joskus toiste. Äiti kertoo varmasti joskus. Ei nyt.
- Miksi Santtu ei pysty laittamaan lasta alulle?

⁷ Maho tarkoittaa lisääntymiskyvyttöä tai hedelmätöntä lehmää. <https://www.suomisanakirja.fi/maho>. Luettu 6.8.2021.

- Hitostako minä tiedän. Kysy lääkäriltä. Nyt ooppa hiljaa. Ei saunassa saa höpistä.

(Mummo, 61)

Edellä Marja-Liisa kertoja ”antaa” Maijan paljastaa, että tämä ei halua puhua raskaudesta eikä biologisista lapsista. Kohtauksesta käy lukijalle ilmi, että Marja-Liisa ei tajua Maijan häpeävän eikä varsinkaan sitä, miksi Maija häpeää. Lukija voi päätellä tämän siitä, että Marja-Liisa ei jää ihmettelemään Maijan heikkoja muistikuvia raskaudesta, vaan kääntää puheen isäänsä. Koska Maija ei halua puhua Marja-Liisan isästä Eerosta vihansa vuoksi, unohtaa Marja-Liisa raskaudesta haaveilun lyhyeen. Kertojan näkökulma ja kokemus on alakouluikäisen tytön. Nuori lapsi ei kyseenalaista äitinsä puheita ja siksi unohtaa ristiriitaisuudet nopeasti. Lukija hämmästynee Marja-Liisan tavoin Maijan vaikenemista, mutta jää samalla miettimään mitä Maija ei halua kertoa Marja-Liisalle.

Hämmästyksen lisäksi lukijan tuntee turhautumista. Pieni lapsi kyselee äidiltään asioita, joista lapsi ei välttämättä vielä ymmärrä. Maija sivuuttaa asian ja pyrkii kääntämään sen saunassa rentoutumiseen. Janne Viljamaan (2018, 22) mukaan häpeään voi liittyä myös sivuuttamista. Sivuttaminen on peittelyn muoto, joka kuulu olennaisesti häpeään. Lukijan turhautumisen tunne on tärkeää kohtauksessa. Kun turhautuu, haluaa siirtyä nopeasti uuteen asiaan. Maijan halu vaihtaa puheenaihetta ja siitä tuleva turhautumisen tunne kertoo lukijalle, että tässä on jotain mitä Maija häpeää. Koska lukija ei kohtauksessa vielä tunne Maijaa, syy häpeälle jää vielä epäselväksi. Toisaalta muistamattomuus raskaudesta ja uuden lapsen toivominen kielivät lapsettomuuden vaikeudesta.

KUN ISÄ OLI kuollut, Esteri lähtenyt eikä Antosta ollut työntekijäksi, sai Maija hoitaa kotonaan sekä emännyyttä että isännyyttä. Kyläläiset kiusoittelivat häntä naimattomuudesta ja aluksi Maija jaksoi nauraa ihmisten puheille. Pian hän kyllästyi kuuntelemaan jatkuvaa nälvimistä miehettömydestään ja tuli sanoneeksi muutamille suunsoittajille hyvinkin pahasti. Kukaan ei loukkaantunut Maijan sanoista, työteliäisyyden ja riuskuuden vuoksi ihmiset tunsivat häntä kohtaan hiljaista kunnioitusta. Myllyllä isännät puhuivat Maijalle kuin vertaiselleen ja toisinaan joku rohkeni lausumaan ihan suoran kehunkin. Maija ei sitä itse ymmärtänyt, hän alkoi kartella ihmisiä ja tunsu huonommuutta muiden naisten rinnalla. Useimmat kylän soteleskistäkin olivat menneet uusiin naimisiin, moni sodasta selvinnyt poikamies otti vaimokseen sen mitä sattui saamaan. Lapsia syntyi ja Maija häpesi omaa nykäsämättömyytäänkin, ajoittain hän kaipasi toisen ihmisen kosketusta kipuun saakka.

(Mummo, 238)

Edellä oleva esimerkki sijoittuu ajallisesti samoihin aikoihin kuin ensimmäiset Äiti-luvut. Lukijalle Maijan häpeä tuodaan nyt suoraan esille: ymmärrys Maijan käytökseen paljastuu ja saa kokemaan empatiaa naista kohtaan. Tangneyn & Dearingin (2004, 79) mukaan empatia on hyvä moraalinen tunne, joka auttaa ihmistä lukemaan toisten tunteita. Tunnistaminen (recognition) on yleinen asia lukemisessa ja samalla vahva syy lukea (Felski 2008, 26). Maijan tuska pariutumuksesta ja lapsen saamisesta on voimakas eikä se jää lukijalta huomaamatta. Felskin (2008, 49) mukaan tunnistaminen on tietämistä, mutta myös tietämättömyyden tunnustamista. Extradiegeettinen kertoja esittää syyt ja seuraukset Maijan häpeään, mutta ei pysty täysin kuvailemaan Maijan tunteita. Lukijan tehtäväksi tulee nimetä Maijan häpeä ja kokea sen aiheuttama tuska Maijan puolesta, koska tämä ei sitä ymmärrä. Maija vetäytyy ja syyttää itseään, vaikka yhteiskunta on aiheuttanut häpeän.

1950-luvulla, johon esimerkin hetki sijoittuu, puolison olemassaolo on nykyaikaa merkittävämpi asia. Suurimpana syynä on maalaistalon pitäminen, joka on raskasta ilman puolisoa. Toisaalta ihmiset kyselevät Maijalta tämän puolisosta, koska pitävät lapsen saamista tärkeänä asiana naiselle. Hyvää tarkoittava puolisosta ja lapsista puhuminen saa objektin eli Maijan puutteelliseksi ja täten myös hävettäväksi. Sympatia saa ihmiset voivottelemaan asiaa, mikä jälleen edesauttaa Maijan häpeää. Tunne (sympatia häpeästä) saa ihmiset puhumaan (teko) Maijan erilaisuudesta suhteessa tosiin (Ahmed 2018, 26). Esimerkissä Maija kyllästyy muiden *nälvimiseen*. Kertoja ilmaisee Maijan kokemuksen muiden puheista kiusaamiseen viittaavalla sanalla. Muistuttaminen puolisosta tuntuu Maijasta kuin kiusaamiselta; osoittelu asiaan, joka on Maijalle kipeä ja häpeällinen. ”Maija ei sitä itse ymmärtänyt, hän alkoi kartella ihmisiä ja tunsu huonommuutta muiden naisten rinnalla” (Mummo, 238). Kertoja osoittaa Maijan syyn häpeään sen, että tämä ei ymmärrä ihmisten puheiden tarkoitusta. Häpeään taipuvaiset ihmiset keskittyvät enemmän itseän kuin toisiin (Tangney & Dearing 2004, 86–88). Maija tulkitsee puheet itseään vastaan, vaikka niiden tarkoitus on hyvä.

Maijan kokemus itsestään on vähättelevä. Hän on kasvattaa Marja-Liisaa tyttärenään, mutta kokee, että se ei riitä. Maija ei ole biologisesti Marja-Liisan äiti. Viljamaa (2018, 65) esittää, että jos lapsena on ollut pieni ja heikko, ei halua olla sitä vanhempana. Maija totisesti pyrkii tähän. Hän on nuorena ”hävinnyt” Esterille Eeron suhteen. Nyt, kun Esteri on menettänyt järkensä ja hylännyt Marja-Liisan, Maija esittää vahvaa, vaikka kokee olevansa edelleen vajaa lapsen suhteen. Jo aiemmin mainitut säälin ja empatian tunteet nousevat lukijalla esiin. Uusi tunne on lukijan kokema raivo ja suru: ”Sinä olet hyvä juuri noin. Anna muiden puhua”. Lukija kokee surua, koska ei voi auttaa Maijaa. Maija ei sure,

vaan puree hammasta yhteen yhä tiukemmin. Esimerkin aiheuttavat tunteet näyttävät häpeän syyt ja seurauksen suoraan ja paljastelematta. Lukija voi tässä kohden kokea myös häpeää siitä, että on itse ollut ylläpitämässä häpeän kulttuuria Suomessa. ”Suomalaisessa häpeäkulttuurissa liian usein ne häpeävät, joilla ei ole syytä hävetä, ne pakotetaan häpeämään, joilla ei ole aihetta hävetä ja ne eivät häpeä, joilla olisi täysi syy hävetä” (Viljamaa 2018, 132). Lukijan suru ja raivo on myös sitä, että Maijalla ei pitäisi olla mitään syytä hävetä.

Maija nauroi isän mukana ja toisti persiilleen lentämistä. Pahimoimoilleen vastaan käveli kaksi miestä, jotka kuuluivat Maijan sanat ja kääntyivät katsomaan.
- Onpa tytöllä jutut, ne virnistelivät.

Maija nolostui ja isä unohti leppoisuutensa kerralla. Se käski Maijan olla ihmisiksi ja Maija tunsu otsaansa ilmestyneen maalaisuuden leiman. Siitä lähtien hän varoi puhumasta kaupungissa kovalla äänellä, katseli uusia asioita varovasti eikä kysellyt isältä asioita, vaikka olisi tahtonut.

(Mummo, 55)

Maalaisuus muodostuu Maijalle hävettäväksi asiaksi ensimmäisellä kaupunkireissulla isänsä Joosepin kanssa. Ennen tätä Maija pitää kaupunkia parempana paikkana kuin maaseutua, koska se kuulostaa niin ihmeelliseltä. Maija puhuu kohtauksessa kovaa ja toistaa isänsä kertomusta ja erityisesti hauskaa sanaa *persiilleen*. Lukija on iloinen ja nauraa hyväntahtoisesti Maijan mukana. Sitten kaksi oletettavasti kaupunkilaista miestä kävelee ohi ja alkaa naureskella Maijan sanomisille. Hymy hyytyy. Jooseppi vahvistaa väärälle asialle nauramista sättimällä Maijaa. Extradiegeettisen kertojan mukaan Maija *nolostuu*. Nolostumisen erottaa häpeästä kesto: nolous kestää hetken, kun taas häpeä vaikuttaa pidempään (Stearns 2017, 3). Kertojalle tilanne vaikuttaa hetkelliseltä, mutta Maija muistaa nolon hetkensä pitkään ja kehittää maalaisuudesta häpeän. Häpeä muokkaa Maijan käytöstä ja käytös vahvistaa Maijan omaa käsitystään häpeällisyydestä. Tunne liikkuu kaupunkilaisten katseesta Maijan ruumiiseen ja liimautuu siihen (Ahmed 2018, 13). Hauska hetki isän kanssa muuttuu merkittäväksi kohtaukseksi Maijan maalaisuuden rakentamisessa.

Miksi maalaisuus on hävettävää Maijalle? Se on hävettävää, koska maalaisena elämä pyörii yhdessä paikassa. Maalla voi puhua vapaasti ja kovaa, koska naapurit ovat kaukana eikä kovin moni kuule. Maaseudulla on hyötyä käytännön taidoista, ei kirjaviisaudesta. Erilaisuus tai jopa päinvastaisuus kaupunkilaisiin nähden on hävettävää. Talvi- ja jatkososan välissä apulaiseksi Maijan perheen luo tullut helsinkiläinen Eero hiljentää Maijan osoittamalla, että ruumiillinen työ ei vaadi viisautta.

- Sattumaa. En usko johdatukseen. Niin paljon turhaa. Stadion rakennettiin, sattuman oikusta siellä ei nyt urheile kukaan. Tai urheilee kun siellä on kaatuneiden muistoksi kisat. Siellä ei ole juoksulajeja lainkaan. On painia, pyöräilyä, nyrkkeilyä ja jalkapalloa. Onks ne edes urheilulajeja? Jokainen osaa polkea ratasta tai potkaista palloa tai lyödä toista, juokseminen on lajien leijona. Se lähtee tiedäks ajatuksesta. Täytyy ajatella kokonaisuus kirkkaaksi ja mieli puhtaaksi, vasta sitten voi menestyä juoksijana. Jalat on mietittävä, pään asento, vatsa, selkä, hartiat, kädet, niistä syntyy kokonaisuus ja se hajoaa heti, jos yhdenkin ottaa pois. Tiedäks, että heinäseipään vuoleminen ei vaadi ajatusta?

- Niin ei kait se...

(Mummo, 122)

Edellä Eero puhuu Maijalle. Hän kertoo, kuinka juoksemisessa vaaditaan koko kehon hallintaa, että siinä voi menestyä. Heti perään hän sanoo, että heinäseipään vuolemiseen ei tarvitse ajatusta. Lukijaa moinen kommentti huvittaa, sillä hän tietää Maijan perheen maatilalla olevan varsin suuri ja sen töiden tekeminen vaatii paljon ajatusta ja suunnittelua. Maatalon ylläpito vaatii monenlaisten töiden tekoa ja täten erilaisten liikeratojen hallintaa. Juoksemisen ”osaaminen” on taas vain yksi taito. Maalaistalossa asuva osaa useita taitoja. Maija sen sijaan myöntyy Eeron puheisiin ja hiljaisesti osoittaa oman ja muiden maalaisten huonouden suhteessa juoksijoihin ja kaupunkilaisiin, joita Eero edustaa. Jo lapsena opittu häpeä maalaisuudesta vahvistuu, kun viisas helsinkiläinen osoittaa ohimennen olevansa parempi. Huonoutta pitää hävetä. Kun Eero kertoo säälivänsä suoraan Maijaa ja Esteriä maalla asumisesta ja ”tyhmyydestä”, Maija panee Eerolle vastaan.

- On teidän päästävä täältä pois. Jos jäätte tänne, teistä tulee tollasia Mareja, Lasseja ja Jooseppeja. Maailma ja tieto eivät tule luoksenne, teidän on mentävä niiden tykö. Ette te voi lopun ikäänne katsella mäkiä toisten mäkien päältä ja kuseskella haavoihinne. Tiedätteks, ei Jumala välitä siitä, teettekö te töitä torstaina vai sunnuntaina. Jos sellaista nyt edes on. Mua on alkanut masentaa täällä oleminen, vaikka te olettekin ihania te kaksi. Mä tahtoisin takaisin Helsinkiin ja mä haluaisin viedä teidät mukaanani. Tahtoisitteks? Esteri?

- Ei sun Maija tarvitse mennä. Saat kuunnella. Esteri rakas. Sun ei pidä uskoa kaikkea mitä sulle sanotaan. Tiedäks, mä olen kuullut paljon puhuttavan teidän äidistäne. Hänhän oli parantajan maineessa, eiks vain? Miksi hän ei parantanut itseään? Eiks teiltä ole kuollut kaksi lastakin ihan pieninä? Miks teidän äitinne ei parantanut niitä? Lääketiede pelastaa ihmisiä ja kansantiede on kivaa loruilua, vakavasti otettuna se muuttuu hengenvaaralliseksi. Te olette henkisesti niin alhaalla, että mun tekee paha. Anna mun pelastaa sut.

Punainen raivo sai Maijasta otteen ja hän karjaisi Eerolle kovemmin kuin koskaan kenellekään.

- Minkä takia sinä haukut äitiä ja meitä! Ei tämä maailma oo sen mitättömämpi mitä sinunkaan! Ja sitäpaitsi Esteri on miehimys! Se ei sinun matkaas lähe vaikka polvillas pyytelisit ja joka sormeen kultasormusta tarjottelisit!

(Mummo, 138–139)

Eero haukkuu Maijan, Esterin ja koko perhepiirin korulausein tyhmiksi ja epäilyttäviksi. Puheet kuulostavat siltä kuin Maija ja Esteri tuntisivat vanhempansa ja tätinsä huonommin kuin Eero. Tiedäks sitä ja tiedäks tätä. Tiedäks-sanalla Eero osoittaa paremmuutensa kertomalla vilpittömästi totuuksia, joita sisarukset eivät tiedä. Eero kuulostaa myös vilpittömästi haluavansa ”pelastaa” Maijan ja etenkin Esterin maaseudulta. Eero on vammautunut kaupunkilainen, jolla on vain lyhyt kokemus maalla asumisesta eikä hän ole pätevä arvioimaan, mikä paikka on kellekin oikea. Lukija yhtyy empatian kautta Maijan raivoon. Eero aliarvioi Maijaa ja Esteriä oman kapean käsityksensä kautta. Eero on jo aiemmin näyttänyt lukijalle epäilyttävänä väheksyvän käsityksensä vuoksi, mutta nyt Eero on ylimielinen ja inhottava.

Maijaa tilanteessa raivostuttaa moni asia. Ensinnäkin se, että Eero syyttää Maijan rakkaita perheenjäseniä tyhmiksi. Toisaalta se, että Eero osoittaa huomiota enemmän Esterille kuin Maijalle. Kolmanneksi se, että Maija itse on Eeron mielestä myös tyhmä. Maijan elämä on keskittynyt perhepiiriin ja siksi heidän osoittamisensa huonoksi sattuu Maijaan. Eeron huomio Esteriä kohtaan tuntuu Maijasta pahalta, koska tämä on ihastunut Eeroon. Raivoon liittyy myös itseinho. Maija pitää Eeroa arvossa ja viisaampana kuin itseään ja siksi Eeron syytökset tyhmyydestä osuu Maijaa syvälle. Lukija kokee iloa Maijan raivossa, koska tämä uskaltaa sanoa Eerolle vastaan. Toisten alistaminen on väärin. Toisaalta lukija on turhautunut. Miksi Eero antaisi Maijan sanojen vaikuttaa itseensä? Onhan hän omasta mielestään parempi kuin muut.

Maijan suhde Marja-Liisaan on vaikea. Ensinnäkin siksi, että Maija ei ole biologisesti Marja-Liisan äiti. Toisaalta Maija häpeää Esterin lapsenhylkäystä ja joutuu ottamaan vastuun Marja-Liisan kasvattamisesta, vaikka itse ei koe itseään äidiksi. Marja-Liisa pitää Maijaa tomerana ja osaavana, mutta myös vähän liian kovana. Maija ei turhia läheisyydenosoituksia tee Marja-Liisalle, eikä Marja-Liisa äidilleen. He halaavat ensi kerran vasta Marja-Liisan ollessa noin 17-vuotias, kun Marja-Liisa makaa sairaalassa aivokalvontulehduksen vuoksi. Silti Marja-Liisa pitää äitiään rakkaana ja Maija tyttärtään. Esimerkkinä suhteen ristiriitaisuudesta käytän Marja-Liisan häätämistä kotoaan.

- Tämä ei ole totta.
- Minkä takia? Maija kysyi selkeästi huuliaan liikutellen.
- Sano onko tuo totta vai ei.
- Minä en...
- Onko tuo totta vai ei! Maija tenttasi suu kiinni Marja-Liisan korvassa.
- Ei...
- En minä usko, että opettaja olis tuommosia satuillakseen kirjoitettu. Siellä on kaikki Eero Karhun kirjat ja kaikki. Ole rehellinen nyt. Onko tuo totta?
- On...
- Selvä. Ala kasata kampakasat. Äitis löydät kunnalliskodilta ja isäs on kuulema Turussa. Minäpä kirjoitan paperille, niin varmasti ymmärrät.

(Mummo, 263)

Opettajatar on tuonut opettajan kuoleman jälkeen papereita Maijalle, koska niissä mainitaan Marja-Liisa. Niihin opettaja on kirjoittanut jotain Marja-Liisan lähentelystä ja suhteesta opettajaan. Maija tenttaa Marja-Liisalta pitääkö tekstit paikkansa ja lukija käpristyy kasaan Marja-Liisan kanssa. Lukija tietää, miten Marja-Liisan ja opettajan suhde on edennyt, toisin kuin Maija, siksi empatia ja sen aiheuttama häpeä siirtyy Marja-Liisasta lukijaan. Tilanne on esitetty Mummo-luvussa, jossa näkökulma on Maijan ja lukijan pitäisi samaistua häneen. Extradiegeettinen kertoja kuitenkin saa Maijan vaikuttamaan kohtuuttomalta. Marja-Liisan osuus Mummo-lukujen kertojana tulee esiin: hänkin on osa tilannetta. Extradiegeettiseen kertojaan sekoittuu intradiegeettisiä vaikutteita.

Maija kysyy toistuvasti Marja-Liisalta, onko papereiden väitteet totta. Maija ei hyväksy kieltävää vastausta, ja Marja-Liisan myöntymisen saa hänet paljastamaan koruttomasti Marja-Liisan vanhempien henkilöllisyyden. Marja-Liisa on vaikeassa paikassa. Lukija menee sanattomaksi ja jäätyy kuten Marja-Liisa. Häpeä vyöryy Marja-Liisasta lukijaan, koska lukija tietää Marja-Liisan tekemisistä. Lukija todistaa Marja-Liisan häpeää, jonka Maija työntää tämän päälle. Marja-Liisa tietää suhteen olleen huono idea ja häpeää jo sitä. Nyt rakas äitikin tietää ja häpeä on vain pahempi. Ja tähän päälle äiti kertoo, että Esteri onkin äiti ja isä Turussa. Shokki on voimakas.

- Äiti...
- En minä oo sinun äitis! Kerran minua tuolla lailla kiität, niin minä annan periksi! Ei minusta näytä olevan sinusta ihmistä kasvattamaan, tuommosesta kutkaperseestä joka ihteensä panettua vanhoilla ukoilla jo ennen ripilläkäyntiä! Onneks siitä ei enää lasta ollu alulle laittamaan, säästyttiin siltä häpeältä. Alahan pakata hynttytäs ja kipitä kirkolle! Siellä oottaa kunnalliskodilla parempi äiti ja porukassa voitte lähteä Turusta sitä isää ehtimään.

(Mummo, 264)

Nyt Maija sanoo suoremmin, ettei ole Marja-Liisan äiti vaan Esteri. Opettajan papereissa Maijan puheenvuoron perusteella lukee, että Marja-Liisa itse on ollut aloitteellinen seksin harrastamisen suhteen. Häpeä pahenee. Se on totta: Marja-Liisa itse usuttaa itsensä opettajalle ja vielä moneen kertaan. Maija huokaa, että lasta ei onneksi tullut, mutta lukija ja Marja-Liisa tietävät toisin. Huutaen ja vihaisena sanottuna Marja-Liisan raskaus tuntuu kuin puukkona mahassa. Pahinta Maijalle tuntuu olevan lapsi, joka olisi kuin Marja-Liisa: epäsuotuisassa suhteessa syntynyt lapsi. Maija näyttää kuinka hän häpeää Marja-Liisaa, vaikka toisaalta hän huolehtii työstä kuin omastaan. Maija kokee paljastuneensa huonoksi ja purkaa sen Marja-Liisaan. Marja-Liisa on kuitenkin jo lyöty. Hän tietää tehneensä väärin ja hakee Maijalta armoa.

- Äiti... äiti, älä, minä olin sekasin kun halusin tietää isästä ja... halusin tarinan ja... itelleni semmosen tarinan, mitä muut on kertonu aina minun kuullen ja...

- Minä olen jo kahesti sanonu, että sinun äitis on Esteri! Se sinut synnytti, omien sanojensa mukaan Kyösti Kalliolle! Jos se yhtä innokas on ollu miehiin mitä työstään on tullu, niin minä en oikeestaan enää sen sanoja eppäile! On se voinu hyvinkin ennättää Kallion alla käyvä, yhtä vanha ukko se Esterin rinnalla oli kun opettaja sinun. No niin. Minä käyn pihalla kävelemässä. Kun minä tulen, sinua ei tässä tuvassa enää näy! Kuulitko? Kuulitko!

- Kuu... uul... uulin...

- Hyvä. Hyvästi.

(Mummo, 264)

Maija kieltää äitiydensä kolmannen kerran. Silloin Marja-Liisakin tajuaa. Maija haluaa Marja-Liisan lähtevän talosta lopullisesti. Jotta Marja-Liisan järkytys on pahin mahdollinen, Maija kertoo sisarensa Kyösti Kallio -harhoista. Maija jopa huvittuneena myöntää mahdollisuuden entisen presidentin isyyteen.

Lukijan reaktio Maijan sanomisiin on vihan tunne. Lukija kokee empatiaa Marja-Liisaa kohtaan. Koska Marja-Liisa ei osaa kuin myöntää ja alistua, lukijan tehtäväksi jää reagoida voimakkaasti: ”Ei näin Maija! Ei vanhemmista näin voi kertoa”. Maija on salannut Marja-Liisan vanhempien henkilöllisyyden häpeänsä takia ja nyt, kun Marja-Liisa tekee järkyttävän teon, Maija vaan sylkee tiedot ilmoille. Häpeävä voi saada kokijansa olemaan ilkeä ja aggressiivinen (Viljamaa 2018, 12). Sitä Maija juuri tekee. Hän häpeää itseään, äitiyttään ja Marja-Liisan tekoa.

Koko kohtaaminen Marja-Liisan ja opettajan suhteen paljastumisesta on limaisen tahmainen häpeästä. Maija häpeää, Marja-Liisa häpeää ja lukija häpeää. Empatia nousee lukijalla pintaan sekä Maijaa että Marja-Liisaa kohtaan. Maija näyttää vihdoinkin tuskansa. Marja-Liisa taas osoittaa selvästi katumusta teostaan ja hakee Maijalta anteeksiantoa. Naiset eivät näe tilanteessa toistensa häpeää, mikä erottaa heidät pitkäksi aikaa. Kumpikaan ei osaa puhua ja kumpikin häpeää. Empatia toista ja itseään kohtaan auttaa häpeän poistamiseen (Viljamaa 2018, 146–150). Maijan häpeä helpottuu, kun hän vanhempana tajuaa eläneensä enemmän muille kuin itselleen. Marja-Liisan häpeää helpottaa tunnustukset, jotka hän tekee Joonaksen kaverille ja jotka esitetään *Mummossa*.

4.2.2 Marja-Liisa

Puhuessaan miesopettaja vilkuilee minua, siltä ainakin tuntuu. Välitunnilla miesopettaja patsastelee koulun pihalla kädet selän takana ja astelee kuin kurki. Kesken hippasen miesopettaja pysäyttää minut ja käskee sanoa heti, jos joku kiusaa.

- Miks minua kiusattas?

- Jos niin sattuisi käymään. Jostakin syystä. Kas kun minä olen opettanut jo äitiäsi Maijaa ja Antto-enoasi. Heidän aikaansa taisin olla vielä melko ankarakin, heh heh. Nyt minä olen jo vanha mies, tällainen pehmeäksi tullut setä, hehe.

(Mummo, 37)

Edellä olevassa esimerkissä Marja-Liisa on juuri mennyt kouluun, samaan kouluun, jota Maijakin on käynyt. Yläluokkien (mies)opettaja on sama kuin Maijalla. Maijaa opettaja kohtelee koulussa ankarasti, mutta Marja-Liisaan hän suhtautuu lämpimämmin. Marja-Liisa ihmettelee, miksi häntä kiusattaisiin, samoin lukija. Samalla lukija vaistoaa, että opettaja tietää jotain Marja-Liisan taustasta, mitä tämä ei. Kommentti on ensimmäinen suojelua osoittava sana mieheltä Marja-Liisalle. Antto-eno on alkoholisoitunut sotainvalidi ja Santtu äidin rakkaus. Marja-Liisan saama huomio herättää lukijassa iloa: ihanaa, että joku on lämmin tyttöä kohtaan. Opettajasta muodostuu turvallinen ja luotettava aikuinen heti ensimmäisestä koulupäivästä lähtien. Koulunkäynti on mukavaa Marja-Liisalle ja hän menestyykin siinä erittäin hyvin.

- Lukupäätä onhan sillä oltava. Maisterin perillinen, kehaisee Mari.

Se on ensi kerta kun kuulen isästä muuta kuin sen, että se on kuollut sodassa. Haluan tietää enemmän ja alan tingata sinulta tietoja. Äiti sanoo Santun olevan isäni nyt.

- Eipä se ole oikea isä.

- Omanaan on sinut pitänyt. On sinulla miehen malleja Santussa ja Antossa ihan kylliksi. Ei ne kumpikaan yksinään malleista käy, mutta yhdistettynä niistä tulee yksi välttävä.

(Mummo, 48)

Marja-Liisan menestyessä koulussa tälle selviää lisää isästään. Utelusta huolimatta Maija ei kerro Marja-Liisan isästä mitään uutta. Maija toteaa miehen malliksi riittävän kaksi välttävää. Lukija huomaa, että tämä ei riitä Marja-Liisalle. Hän haluaa enemmän ja niin myös lukija. Edellä Marja-Liisa osoittaa kertomaansa Maijalle: ”[...] alan tingata sinulta tietoja”. Mutta jo seuraavassa kertoja puhuu Maijasta äitinä. Tämä muutos kiinnittää lukijan huomion. Maijan kommentti Santusta isänä etäännyttää äitiä ja tyttärtä. Lukija huomaa, että jotain Maija ei halua kertoa ja saman huomaa Marja-Liisa. Lukija kokee vahvasti samat tunteet kuin Marja-Liisa. Preesens ja intradiegeettisyys tekee lukijan ikään kuin Marja-Liisaksi.

Jos olisin nainen, en rakastuisi kumpaankaan. Santtu on hiljainen tossottaja, josta ei ole harmia eikä iloa. Enosta pidän enemmän. Eno on alkanut haista viinalle. Halkopinossa yhden klapin pää on muita mustempi. Tiedän halon muita lyhemmäksi, sen takana on piilossa pullo. Sinäkin tiedät sen, annat silti enon ottaa kipuihinsa. Yritän kysellä enolta ja Santultakin. Ne väittävät olevansa isästä tietämättömiä. Eno sanoo olleensa syntymäni aikaan sodassa ja kieltää nähneensä sisarensa sulhasta kertaakaan.

- Mie olin Karjalas ja evakos ja evakos ja Karjalas silloin, sanoo Santtu.

Päätän jatkaa kättämistäni sinulta. Haluan nähdä isästä edes valokuvan.

- Ei semmosta ole.

- Mikä sen nimi oli?

- En muista.

- Valehtelet. Äiti, sinä valehtelet.

- Sinun isäs ei kuulu sinulle ja jos ei tuo rankutus lopu, nousee tupenrapinat.

En ole koskaan kepeistä sinulle antanut, kohta annan.

(Mummo, 48–49)

Edellä selviää Marja-Liisan mielipide miehen malleistaan. Santtu on hiljainen ja harmiton, eno taas juoppo. Molemmat siis kelpaamattomia isän malliksi, jopa yhteensä. Marja-Liisa jatkaa kertomuksensa esittämistä Maijalle. Näin hän näyttää, kuinka Maija on se, joka ei halua puhua Marja-Liisan isästä ja on pakottanut muut samaan. Lukija kokee samoin: Maija tietää, mutta ei halua kertoa. Vaikka Marja-Liisa on oikeassa siinä, että Maija tietää hänen isänsä nimen, ei Maija anna periksi. Maija suuttuu Marja-Liisalle ja uhkaa lyödä tätä. Lukija eläytyy

Marja-Liisan näkökulmaan ja säikähtää Maijan reaktiota. Häpeävälle ihmiselle on tyypillistä käyttää sanallista tai fyysistä väkivaltaa tai uhkailua (Tangey & Dearing 2004, 103–104). Etenkin suomalaiselle raivo ja itseinho auttaa selviämään häpeästä (Viljamaa 2018, 30). Marja-Liisa ei halua saada kepeistä, joten hän jättää isästä kysymiset sikseen. Isättömyys jää kuitenkin vaivaamaan. Lukija ymmärtää halun tietää isän henkilöllisyys. Isättömyys ilman selitystä aiheuttaa vajaavaisuutta.

Isättömyys on jonkin vajautta. Maija saa kokea äidittömyyden ja siitä tulevan huonouden suhteessa muihin, Marja-Liisa taas isättömyyden. Suomalaisen yhteiskunnan ideaali on yhä se, että lapsella on molemmat vanhemmat ja he yhdessä kasvattavat lapsensa. Se on ajan myötä heikentynyt, ja nykyään uskotaan lapsesta kasvavan hyvä ilman ydinperhettäkin. Marja-Liisan nuoruudessa 1950-luvulla isättömyys tai äidittömyys nähdään normaalista poikkeavana, vaikka sotien jälkeisessä Suomessa toisen vanhemman, ja etenkin isän poissaolo on yleistä. Maaseudulla naapurit ja muut kyläläiset tiesivät yleisesti toistensa asiat vielä 1950-luvulla (Viljamaa 2018, 118). Koska kylällä Marja-Liisan isästä ei ollut kuin epämääräisiä huhuja, pidettiin sitä erilaisuutena ja siksi häpeällisenä. Lukijalle Marja-Liisan halu saada tietää isästään on inhimillistä ja ymmärrettävää. Maija suojelee tyttärtään tämän isän häpeällisistä teoista, samalla kun tytär haluaa poistaa häpeää isättömyydestään. Kohteliaat ja vaiteliaat välit äidin ja tyttären välillä eivät auta tilanteen selviämistä. Maija ymmärtää tyttärensä halua selvittää tietoja isästään, vasta kun hän itsekin vanhoilla päivillään paljastuu äpäräksi ja myös kasvatetuksi muun kuin biologisen isänsä toimesta. Maijan hyväksyntä tulee esille, kun Maija ja Marja-Liisa keskustelevat Jahvetin lattianpesettämisestä Marja-Liisan ollessa sairaalassa.

- Mitä olis pitäny?
- Olis pitäny ihastella ihmisiä maan päällä enempi mitä maata.
- Muistan Ruotsin-papan viimeisen puhelun ja sen puheet Suomesta, muistan kuinka opin Ruotsin-papalta pesäpallon.
- Sinähän filosofioit ihan kuin Penjamiini, naurahdan äitille ja säikähdän sanojani.
- Ei äiti hermostu, hymähtää vain.

(Mummo, 296)

Aiemmin Maijan ja Marja-Liisan keskustellessa tämän isästä Maija on vaiennut tai suuttunut asian käsittelystä. Samoin Penjamiinin kertoessa Maijalle olevansa tämän isä Maija suuttuu voimakkaasti ja saa sydänkohtauksen. Äpäryys ja äpäran kasvattaminen on Maijalle arka

paikka. Edellä Maija kuitenkin vain hymähtää, vaikka Marja-Liisa väittää Maijan muistuttavan biologista isäänsä. Marja-Liisan säikähdys muuttuu helpotukseksi. Lukija kokee myös onnea Maijan häpeän helpottumisesta.

Marja-Liisa kääntyy Mari-tätinsä puoleen ja saa tietää olevansa karhun pentu. Mari kuvailee isän pitkäksi ja kaljupäiseksi. Marja-Liisa yhdistää kuvauksen opettajaansa ja alkaa pitää tätä viehättävänä. Marja-Liisan kiinnostus rakkauteen sekoittaa pään ja isänkaltainen mukava mies alkaa vaikuttaa viehättävältä. Rakkautta syventää nuorena päähän jäänyt ajatus: ”Olen ehkä viiden, osaan silti lumoutua kielletystä rakkaudesta. Siitä tulee haave” (Mummo, 24). Kielletty rakkaus on opettaja. Tytöt yleisesti etsivät isänsä kaltaista miestä rinnalleen ja saattavat nuorina ihastua isänsä näköiseen mieheen. Suurin osa ei kuitenkaan tee mitään aloittaakseen suhdetta selvästi vanhempaan mieheen. Sen sijaan Marja-Liisaa opettaja kiehtoo niin paljon, että hän alkaa suunnitella suhdetta opettajaan ja tekee asioita, jotta se toteutuu. Lukija sympatisoi kansakouluikäistä nuorta tyttöä: voi nuorta ja ensi-ihastusta. Ei mene kuitenkaan kauaa, kun lukija huomaa, että Marja-Liisa haluaa totisesti romanttisen suhteen opettajaansa.

- SAANKO MINÄ katsoa opettajan hyllystä yhtä kirjaa?

Olen harjoitellut lausetta koulumatkalla ja hokenut mielessäni pitkin päivää. Se tulee ulos kuten liiaksi harjoiteltu lause tulee, änkytyksen kera ja kuivasta suusta.

- Tottahan toki. Onko joku tietty kirja?

- Semmoinen, jossa on lueteltu sodissa kaatuneita.

Päivän päätyttyä jään koulun pihalle. Maire haluaa tietää syyn, sanon meneväni opettajan luokse katsomaan lintukirjaa, koska Ruotsin-papan pihapuussa vislailleen linnun kuvaa ei koulukirjaston opuksesta löydy. Maire uskoo. Koputan oveen, opettaja tulee avaamaan paitahihassillaan, kehottaa peremmälle ja sanoo olevansa juuri teenkeittopuuhiissa.

(Mummo, 80)

Marja-Liisa menee opettajan luo kirjojen varjolla. Opettajalle hän sanoo haluavansa nähdä sodassa kaatuneita, Mairelle lintukirjaa. Miksi Marja-Liisa ei ole johdonmukainen syistään mennä opettajan luo? Lukija havahtuu, että Marja-Liisa haluaa lähentyä opettajan kanssa. Suhteen sopimattomuus aiheuttaa lukijassa inhoa, varsinkin, kun Marja-Liisa todella alkaa lähennellä opettajaa.

- Santtu on tuhkamulkku, sanon ja laitan käden hameeni etutaskuun.

Siellä on nahkapussukasta ottamani kives. Käyn halaamaan opettajaa ja luen Mari-tädin opettaman loitsun niin hiljaa, ettei opettaja varmasti kuule.

- Mitä sinä teet?

- Kun minulla olisi sellainen isä kuin opettaja. Tai sellainen mies. Pitkä ja kalju.

- Nyt sinun on päästettävä irti.

Tottelen. Juon mehulasin tyhjäksi ja pyydän lisää. Opettaja viipyy keittiössä sen aikaa, että saan riisuttua hameeni ja puseroni. Mehulasi putoaa opettajan kädestä lattialle kun se näkee minut. Nauran opettajan ilmeelle, kävelen luokse ja halaan uudelleen. Opettaja huohottaa, tunnen kovan kohdan ja tiedän loitsuni toimivaksi.

- Me emme ole tunnilla nyt.

- Päästä heti irti ja pue.

- En päästä. Saanko sanoa rakkaaksi?

- Et...

(Mummo 81–82)

Inhon kohteen läheisyys voi saada ruumiin vetäytymään (Ahmed 2018, 113). Marja-Liisa on lukijalle preesensin ja intradiegeettisyyden vuoksi hyvin lähellä. Lukija ei halua todistaa tilannetta, mutta hänet pakotetaan seuraamaan tilanne loppuun. Ahmed (emt.) esittää, että inhoa kokiessaan ruumis kokee myös raivoa: inhottava on tullut liian lähelle ruumista pyytämättä. Lukija haluaa opettajan tavoin työntää Marja-Liisan pois. Kiltti ja kunnollinen tyttö tekee röyhkeän teon riisuutumalla ja halaamalla opettajaa. Lukija haluaa pois. Marja-Liisa on käyttänyt kaikki soveliaat keinot isänsä selvittämiseksi, minkä vuoksi häpeämätön ja röyhkeä teko on ainoa mahdollinen saada tietoa. Lukija ymmärtää Marja-Liisan isättömyyden häpeän, mutta silti tilanne saa lukijan vetäytymään. Robinsonin (2005, 159) mukaan sisäistekijä vaikuttaa lukijan tunteisiin. Sisäistekijä saa lukijan kokemaan ristiriitaisia tunteita: kertojan tasolla lukija ymmärtää, mutta sisäistekijä tuo inhon mukaan. Aikuinen Marja-Liisa (sisäistekijä) haluaa näyttää tilanteen vastenmielisyyden. Lukijan inho Marja-Liisaa kohtaan kasvaa tämän jatkaessa myöhemmin kotiapulaisena opettajan lähentelyä.

KIIRETTÄ EI OLE. Annan asioille aikaa, kiusaan. En tee eleitä mihinkään suuntaan, teen työni ja lähden pois. Menee viikkoja, kuukausia. Aluksi opettaja on hermostunut eikä juttele, päästyään kiinni turvallisuudentunteeseen se alkaa suoda minulle normaaliäänisiä sanoja, lauseita, keskusteluja.

Lähtiessäni opettaja ehdottaa itse halaamista, koska olen tehnyt niin kovin hyvää työtä ja ansainnut osakseni määräämättömän suurta kiitollisuutta. En rutista opettajaa, halaan vain ja lähden. Siitä tulee tapa. Hyrisen onnistumisen ilosta, ulospäin en näytä mitään. Olen viileä ja näen opettajan kierrosten nousevan halaus halaukselta.

(Mummo, 109–110)

Marja-Liisa vaikuttaa tavoittelussaan jopa kierolta. Hän ylläpitää epäsovinnaisia tapaa halata hyvästiksi. Opettaja vaikuttaa Marja-Liisan kertoman mukaan nauttivan halauksista ja jutteluista tytön kanssa. Inho hiipii lukijan mielessä myös opettajaan. Sisäistekijä vaikuttaa tähänkin. Tekijä haluaa inhon lisäksi näyttää todellisen inhottavuuden eli opettajan. Opettaja on aikuinen ja hänen pitäisi tietää nuorten tyttöjen halailun olevan sopimatonta. Silti opettajakin jatkaa halailua. Tässä vaiheessa inho ei tule vain Marja-Liisan ja opettajan käytöksestä, vaan uhkasta pedofiliaan eli Marja-Liisan hyväksikäyttöön. Lopulta Marja-Liisa hakee opettajalta lohtua Marin kuoleman vuoksi ja suutelee opettajan kanssa.

- Otan osaa. Kauhea onnettomuus, minä kuulin siitä radiosta. Isotätisi oli niin hauska ihminen.
  - Kukaan ei kerro minulle nyt isästä. Täti olisi kertonut. Äiti ei kerro varmasti, vaikka on luvannut.
  - Varmasti kaikki selviää.
- Opettaja tärisee minua halatessaan ja me suutelemme. Opettaja pyytää anteeksi ja käskee minun palata kotiini.
- Nyt ei ole oikea hetki.
- Sen sanoo opettaja itse ja hetkeksi unohdan Marin kuoleman, koska tiedän lopullisesti onnistuneeni.

(Mummo, 112)

Marja-Liisa on saanut opettajan pauloihinsa. Hän menee opettajan luo hakemaan lohtua, mutta saakin paljon enemmän. Onnistumisen ilo peittää alleen Marin kuoleman aiheuttaman surun. Kun opettaja suutelee Marja-Liisaa, lukijan inho muuttuu osittain häpeäksi. Lukija kääntää katseensa pois ja peittää kasvonsa: ”Ei näin voi tapahtua!” Kohtauksen inhottavuutta lisää se, että opettaja sanoo hetken olevan huono eli haluavansa edetä pidemmälle. Pedofilian todennäköisyys saa lukijan häpeän lisäksi kokemaan Marja-Liisan takia surua. Marja-Liisa ei tiedä mitä tekee eikä osaa ajatella pidemmälle. Sisäistekijä välittää lukijalle epäilyn suhteen mahdollisuudesta ja onnellisesta lopusta.

Jonkin ajan kuluttua Marja-Liisa saa mitä haluaa: seksiä opettajan kanssa. Hän on loppukesästä nostamassa perunoita koulun mailla opettajan, opettajattaren ja koululaisten kanssa. Marja-Liisa vie opettajan kanssa perunalaatikon kellariin ja lähestyy opettajaa, joka ei peräänny vaan alkaa hipelöidä Marja-Liisaa. Lukijan tunne muuttuu. Hän kokee edelleen inhoa, mutta yllättäen iloa Marja-Liisan puolesta: tyttö vaikuttaa onnelliselta.

SUUEDELMA PEITTÄÄ KELLARIN hajun alleen. Opettaja ei suutele, opettaja nuolee ja lipoo. Opettaja on vornullaan, tekee mitä tekee ymmärtämättä, antaa verensä viedä. Minä ymmärrän kaiken, osaan seurata ja nauttia, ihmetellä. Tällaistaako se on? Selkäni on perunalaaria vasten, istun maitotonkalla, minut on aseteltu niille sijoille, alushousujakaan en itse riisu. Opettajalta käy kaikki kätevästi, opettaja tietää ja osaa tämänkin, siksi se opettaja onkin. Kipu loppuu nopeasti, lämmin virta tulee minuun kivun jälkeen, kova muuttuu pehmeäksi ennen kuin olen ehtinyt sitä käsin kokeilla, pehmeys muuttuu löysyydeksi ennen kuin ehdin tutustua siihenkään. Opettaja puristaa minua, rutisen opettajan käsissä. Pian herpaannumme erilleen. Minä en haluaisi herpaantua, opettaja herpaantuu ja kääntyy pois, napittaa housujaan kiinni eikä onnistu, ne putoavat nilkkoihin ja nään kellarin ikkunasta tulevassa valossa paidanhelman alta vilkkuvan paljaan takapuolen, valkoisen ja kauniin. Etupuolenkin tahdon nähdä, tahdon pitää kädessäni, katsoa ja tutkia. Menen opettajan taakse, ojennan käteni etsimään.

(Mummo, 124)

Ilon jälkeen tulee pettymys ja viha. Opettaja käyttää Marja-Liisaa hyväkseen, eikä tämä tajua sitä. Sisäistekijä saa lukijan kokemaan vihaa Marja-Liisan puolesta. Marja-Liisa kuvittelee opettajan harrastavan seksiä oikein. Tyttö menee mukana ja ihmettelee. Sen Marja-Liisa tajuaa, että tilanne on nopea. Lukija näkee kuinka opettaja ei ajattele Marja-Liisan nautintoa ollenkaan: maitotonkan päällä oleminen ei ole kovin mukavaa. Marja-Liisan nautinnon puutetta kuvaa myös se, että opettaja vetäytyy ennen kuin Marja-Liisa haluaisi. Kohtaus jatkuu opettajan etääntymisenä ja vauvan mahdollisuuden kieltämisenä. Opettaja poistuu tilanteesta vähin äänin ja jättää Marja-Liisan yksin kellariin.

En ymmärrä opettajan sanoja. Seison perunakellarin lattialla ja tunnen siemenen valuvan reisiäni pitkin. Laitan alushousut jalkaan, ne tahmaantuvat ja ovat ikävän tuntuiset. Opettajalla on kiire pois.

- Menen kokeita korjaamaan. Ei tarvitse tulla huomenna, tulet sitten joskus... saat vapaata, viikon tai... tulet sitten joskus, älä moneen päivään. Tästä ei saa puhua, tästä et saa puhua kenellekään, lupaathan?

Opettaja on sekaisin. Yritän halata, opettaja nostaa kätensä eteen.

(Mummo, 125)

Syyllisyys kohdistuu tekoon, kun taas häpeä itseen. Opettaja kokee syyllisyyttä vastuuttomasta teosta: seksin harrastamisesta lapsen kanssa eli pedofiliasta. Marja-Liisa sen sijaan on häpeissään, koska ei ymmärrä, miksi opettajan käytös muuttuu niin nopeasti seksin jälkeen. Opettaja torjuu Marja-Liisan ja tämä tottelee ihmetykseltään. Lukija kokee vahvaa empatiaa Marja-Liisaa kohtaan. Marja-Liisa on juuri kokenut ison ja iloisen asian elämässään ja joutuu välittömästi torjutuksi. Opettajaa kohtaan lukija kokee inhoa ja vihaa. Inhoa siitä,

että tuntuu kuin opettaja olisi hyväksikäyttänyt lukijankin tulemalla Marja-Liisan kautta niin lähelle. Vihaa taas siitä, että tilanne tapahtui. Lukijan Marja-Liisaa kohtaan kokema inho poistuu tässä empatian avulla. Jenefer Robinsonin (2005, 192) mukaan lukija käyttää omia kokemuksiaan suhteuttaen ne sisäistekijän tavoittelemiin tunteisiin. Empatian kokemus Marja-Liisaa kohtaan on voimakkaampi, jos lukija on itse kokenut jonkinlaista hyväksikäyttöä tai ahdistelua. Lukijan on siis helpompi samaistua Marja-Liisaan.

- Järvenpohjaanko Marja-Liisa on puheensa hukannut? Ei kilkata yhtään niin kuin ennen, äiti motkottaa.

Santtu sanoo tietävänsä nuoret tytöt, niiden mieli taipuu tuulten mukana kuin puu. Äiti tuhahtaa, ettei epäile Santun tietoja nuorista tytöistä. Santtu korjaa tarkoittaneensa siskojaan, äiti sanoo tietävänsä sen tarkoitukset ja entiset morsiamet. Santtu menee noloksi, nousen puolustamaan. Sanon äidin olevan väärä ihminen moittimaan ketään entisistä heiloista, Santulla ei sentään ole lasta ja jos olisi, kertoisi Santtu varmasti lapselleen sen äidistä kaiken tietämänsä ja muistamansa.

- Hiljaa, huutaa äiti.

Eno hymähtelee sen ristiriitaisia puheita. Ensin ihmettelee tytön vähäsanaisuutta, sitten käskee olla hiljaa.

(Mummo, 129)

Edellä olevassa kohtauksessa Marja-Liisa on hiljaa, koska miettii opettajan kanssa harrastettua seksiä: oliko se hyvää vai ei? Maija ihmettelee tyttärensä käytöstä, mutta ajautuukin itse puheen keskiöön. Marja-Liisan halu tietää isästään ei ole poistunut ja nyt hän avoimesti syyttää äitiään puhumattomuudesta. Maijan häpeä on lisääntynyt vuosien saatossa ja nyt hän ei uhallakaan enää kerro Marja-Liisalle mitään. Maijan häpeä saa lukijan jo miltei naurahtamaan: mikä siinä nyt on, ettei voi kertoa? Marja-Liisa on jo iso tyttö ja osaisi käsitellä vanhempiensa henkilöllisyyden. Seuraavalla kerralla opettajan luokse mennessään Marja-Liisa saa tietää biologisten vanhempiensa nimet, mutta ei ymmärrä sitä.

Monta kertaa se on luettava. Muuta en kirjasta ymmärrä, runoja kai ne ovat. Hävettää, koska runoja pitäisi sivistyneen ihmisen ymmärtää ja lausua. Opettaja niitä osaa, on lausunut minullekin ja sanonut monesti jotain viisasta, jonka joku toinen on sanonut opettajaa ennen. Opettaja ei ole toisten viisauksia ominut, aina opettaja muistaa kertoa kenen sanoin puhuu. Kuten sanoi Aleksis Kivi, kuten sanoivat roomalaiset, kuten sanoi Mannerheim. Kuten sanoi Eero Karhu. Täti on Esteri. Eero Karhu. Tässäkö se nyt on? Opettaja tietää, on tiennyt aina, miksi opettaja on kiistänyt tietonsa? Hymyilyttää. Minulla on keinot kuulla kertomuksia ja mikään ei mene rikki, vaikka kaikki olisi sattumaa. Kunpa olisi, kunpa en olisi saanut valetta silmilleni. Annan anteeksi, vaikka olisin. Opettajalle annan anteeksi kaiken, rakkaalleni, miehelleni, pitkälle ja kaljupäiselle miehelle, samanlaiselle

kuin äitini raskaaksi saattaja. Karhu. Miksi se tädille olisi kirjoittanut? Sattumaa sen on oltava, eivät ne ole samoja ihmisiä. Tälle me nauramme vielä, varmasti nauramme, oli niin tai näin. Ei isällä ole enää niin väliäkään, onhan minulla opettaja. Minulla on tarina kielletystä rakkaudesta, samanlainen satu kuin Georgi Sonnilla.

(Mummo, 135–136)

Marja-Liisa löytää opettajan kirjahyllystä kirjan välistä Eero Karhun Esterille lähettämän kirjeen. Vaikka Mari kertoo aiemmin Marja-Liisalle tämän olevan karun pentu, ei Marja-Liisa tässä vaiheessa usko juuri tämän *Karhun* olevan isänsä. Marja-Liisa uskoo opettajasta pelkkää hyvää ja on umpirakastunut häneen. Marja-Liisa on valmis antamaan opettajalle anteeksi isänsä henkilöllisyydestä valehtelun. Tässä vaiheessa lukija haistaa palaneen käryä. Esteri ja Eero eivät ole vielä yhdessä Mummo-luvuissa, mutta nyt lukija tajuaa Marja-Liisan liittyvän heidän suhteeseensa. Se, miten he olisivat Marja-Liisan vanhempia, ei kerrota vielä. Koska edellä oleva kohta on Äiti-luvusta, jää lukijalle epäilyksen tunne ja paljon kysymyksiä. Miksi Marja-Liisa löytää tiedon nyt? Miksi Eero on kirjoittanut Esterille kirjeen? Onko Eero Marja-Liisan isä? Miksi Maija ei suostu puhumaan Eerosta eikä omasta raskaudestaan? Eeron on täytynyt aiheuttaa Maijalle häpeää. Minkä takia? Kun Marja-Liisaa ei enää isä kiinnostaa, alkaa lukijaa kiinnostaa se todella paljon.

Ennen isyyden selviämistä Marja-Liisa kokee kauheimman mahdollisen asian elämässään: hän tulee opettajan hylkäämäksi. Marja-Liisa yrittää saada viimeisen kerran tietoja isästään opettajalta ja uhkailee tätä heidän suhteensa paljastamisella. Opettaja vastaa kuitenkin tyyliä: ”Paina mieleesi mitä sanon, paina mieleesi. Ala mennä kun pääset. Koskaan älä tule minua kiristämään ja jos tästä jollekin puhut, jäät toiseksi. Toiseksi jäät” (Mummo, 144). Tämä säikäyttää Marja-Liisan ja hän alistuu opettajan käskyyn. Hän alistuu, koska uskoo opettajan olevan häntä viisaampi ja ylempänä. Opettaja osoittaa Marja-Liisalle häpeän. Marja-Liisan on syytä hävetä, koska hän on huono. Opettaja taas alentamalla poistaa oman häpeänsä eli lapsen hyväksikäytön osoittamalla syyn Marja-Liisaan. Häpeävä usein syyttää toisia tai muuten käyttää väkivaltaa toisia kohtaan (Tangney & Dearing 2004, 103–104). Lukija kokee yhä voimistuvaa inhoa opettajaa ja empatiaa Marja-Liisaa kohtaan.

Miltä tuntuu olla hyväksikäytetty? Intradiegeettinen kertoja kuvaa Marja-Liisan tunteettomaksi. Hän vain toimii: lähtee opettajan luota niin kuin tämä on käskenyt. Samalla kertoja tuo esiin, että Marja-Liisan mielestä tämän elämä on ohi. Sisäistekijä herättää tunnereaktioita vetoamalla lukijan haluihin, arvoihin ja kiinnostuksen kohteisiin esittäen henkilöahmot ja tapahtumat tietyistä näkökulmista ja tietyllä tavalla (Robinson 2005, 178–

179). Yksin jäänyt Marja-Liisa saa lukijassa aikaan tunteen niin kamalasta kivusta, surusta ja häpeästä, että sitä ei voi edes sanoittaa. Hylkääminen ja sen aiheuttama yksinäisyys vetoavat vahvasti lukijan omiin samanlaisiin kokemuksiin. Valmiiksi kamalan tilanteen jälkeen Marja-Liisa joutuu kohtaamaan vielä seksin harrastamisen seurauksen.

TIEDÄN MINÄ SEN tarkoituksen.

Kelle siitä sanoisi.

Ei kellekään.

Äidille ei voi.

En itsekään usko vuotojen viipyessä, en vielä niiden odotuksesta luovuttuani.

Mahan pyöristyessä uskon.

Äiti ei huomaa, ei saunassakaan.

Hiljaisuuttani äiti kummastelee, uhkaa antaa selkään, ellen ala puhua.

Onko mentävä lääkäriin?

Ei mennä.

Ei mennä minnekään.

Olen tässä ja katoan kohta, ei äidin tarvitse kauaa odottaa, pian minusta pääsee.

Hirteenmeno hirvittää, puukolla en tiedä mitä tekisin. Potkaisisipa lehmä tai hevonen. Eivät potkaise.

(Mummo, 147)

Marja-Liisa tulee raskaaksi. Häpeä huokuu lyhyiden lauseiden kautta lukijaan. Lukija kokee myös surua. Tosin suru johtuu siitä, että Marja-Liisan on salattava raskautensa. Opettaja on jo osoittanut Marja-Liisan itse olevan syyllinen ja siksi tyttö kokee huonoutta. Huonoutta siitä, että on tehnyt häpeällisen teon. Lukija voi kokea myös häpeää surun lisäksi. Lukija voi samaistua häpeään ilman hyväksikäyttöä. Kohtauksen tunnelataus tuo varmasti mieleen asioita, joita lukija on joutunut salaamaan häpeän takia. Häpeän kokemus on tässä vahva, koska jokainen on salaillut häpeämäänsä asiaa.

ENSIN TULEE VERI, kipu sitten, kolmantena kaikki muu. Ymmärrän mitä tapahtuu, Mari näistä puhui. Lapsi tulee kesken pois, ellei ole valmis elämälle.

Makaan kamarin sängyssä. Tunnin välein äiti käy kysymässä, onko rauhoittunut.

On, valehtelen.

Lopulta en valehtele, vuoto rauhoittuu, yltyy taas ja asettuu kun tulppa tulee ulos.

Se putoaa huussin reijästä ja jää paskapinon päälle, päällimmäiseksi.

Punainen, hyytynyt tulppa, minun lapseni, minun ja opettajan. Viskaan päälle paljon sanomalehteä, en rypistele. Päällimmäiseksi jää sivu, jossa lukee Verilöyly Melbournen olympialaisissa – vesipallo-ottelu päättyi taisteluun. Siinä on lapseni peitto, sen alle lapseni jää. Ei nukkumaan, koska ei ehtinyt herätäkään.

(Mummo, 159)

Edellä oleva kohta on herättää voimakkaimmin lukijan tunteita *Mummossa*. Ensinnäkin siksi, että Marja-Liisa kertoo asian niin arkipäiväisesti ja tunteettomasti. Sisäistekijä välittää tunteet lukijaan, koska kokijalleen Marja-Liisalle ne ovat tunnekyvyn maksimin yläpuolella. Marja-Liisa kokee raskaudestaan niin suurta häpeää, että lapsen poistulo on helpotus. Toisaalta lukijan tunteita aktivoi se, että Marja-Liisa usko häpeän poistuvan, kun sen aiheuttaja poistuu. Lukija taas tietää sisäistekijän avulla, että näin ei ole. Nyt Marja-Liisalla on teinraskauden lisäksi keskenmenon häpeä. Kaiken lisäksi lapsi on myös vahinko ja aviottomassa suhteessa syntynyt. Häpeän taakka kasautuu lukijalle, joka näkee tilanteen kokonaisuuden. Kolmanneksi kohtauksesta tekee tunteikkaan viimeinen kappale ja erityisesti kohta: ”[...] paskapinon päälle, päällimmäiseksi”. Marja-Liisan kuvaus on järkyttävä. Sikiö paskapinon päällä kuin mikä tahansa uloste. Miten Marja-Liisa voi nähdä lapsensa noin ja olla omien sanojensa mukaan tuntematta mitään? Viattomasta lapsesta tulee rumaa, kun se yhdistetään ulosteeseen. Lukija kokee sääliä sikiötä kohtaan ja vihaa siitä, ettei Marja-Liisa voi surra menetystään äitinsä nähden. Monenkin lukukerran jälkeen lukija kokee tunteet kohtauksessa vahvasti.

5 Tunteiden merkitys *Mummossa*

Jenefer Robinson (2005, 107) esittää, että tunnereaktiot auttavat lukijaa tulkitsemaan ja ymmärtämään kaunokirjallisuutta. Hän väittää, että mikään ei voi tehdä tunteen työtä: ne saavat lukijan kiinnittämään huomiota tärkeisiin puoliin tarinassa, juonessa, henkilöhahmoissa, miljöössä tai näkökulmassa (emt.). Olen tässä tutkielmassa keskittynyt henkilöhahmojen analyysiin ja osoittanut, kuinka tunne vaikuttaa lukijaan voimakkaasti, kun tilanne on tärkeä henkilöhahmolle. Pysähtymällä tulkitsemaan kohtauksia, joissa tunnereaktio on voimakas, olen havainnut henkilöhahmon merkittävimmät häpeän kohteet ja niiden kokemuksen.

Jos haluaa ymmärtää teoksen mahdollisimman hyvin, on tunnettava teoksen taustaa, genreä ja kirjailijan tyyliä (Robinson 2005, 117). Esitin toisessa luvussa, että *Mummo* on kuin kenen tahansa maalla 1920-luvulla syntyneen naisen elämäkerta. Jokaisen elämässä tapahtuu erilaisia asioita eikä siksi yhtä tarinaa ole, mutta J. P. Roosin määritelmien mukaan

monen elämää määrittivät samat asiat. *Mummon* tarkoitus on kertoa erään naisen tarina, joka voisi olla kuka tahansa. Tämä tekee *Mummon* tarinasta uskottavan. Antti Heikkinen on kirjailijana kirjoittanut paljon elämäkertateoksia, mikä saa taas kiinnittämään tarinassa eniten huomiota henkilöhahmoon. Suomalaisuuteen liittyvän häpeän tietäminen lisää *Mummon* ymmärtämistä.

Mummon rakenne, jossa Mummo- ja Äiti-lukujen aika ja näkökulma vaihtelevat, vaativat lukijalta paljon. Robinson (2005, 120) esittää, että tunnekokemukset auttavat lukijaa näkemään tarinan kausaalisuuden eli syitä ja seurauksia helpommin. Tunne antaa aavistuksen, jostain asiasta ja kiinnittää lukijan huomion, mikä saa taas etsimään syitä. Maijan huvittavaltakin vaikuttava raivo Marja-Liisan isäkyselyihin saa lukijan pohtimaan syitä raivoon. Kun lukija on virittynyt etsimään syytä, hän huomaa kiinnittää entistä enemmän huomiota Maijan käytökseen. *Mummon* lopussa Maijan häpeä näyttäytyy selkeänä, samoin syyt siihen. Henkilöhahmoja arvioidessa on jatkuvasti tarkkailtava omia kokemuksia ja pohdittava niiden merkitystä kokonaisuuteen (Robinson 2005, 123–124). Mitä tarkemmin *Mummosssa* kiinnittää huomiota omiin ja henkilöhamojen tulkintaan, sitä helpommin yhteyksiä löytää ja ymmärtää kokonaisuutta.

Robinson (2005, 125–128) luettelee syitä, miksi tunne on tärkeä teoksen tulkinnassa. Ensimmäistä syytä olen jo käsitellyt: tunne kiinnittää huomion tärkeisiin asioihin. Toinen syy on se, että tunnereaktio antaa enemmän tietoa kuin teksti itsessään. Marja-Liisan lapsensa ”hautaminen” huussiin eleettömästi saa lukijan kokemaan surua. Järkyttävissä tilanteissa ihminen osaa usein toimia hyvin asiallisesti, samoin kuin Marja-Liisa. Täten lukija tunteellaan ymmärtää Marja-Liisaa ja havaitsee tämän surevan. Häpeä lapsesta näkyy taas sanomalehden laittamisena sikiön päälle.

Kolmas Robinsonin esittämä syy tunteen merkittävyydelle kaunokirjallisuutta tulkittaessa on se, että tunne auttaa näkemään kokonaisuuksia (emt. 128). *Mummossa* häpeän huomaaminen auttaa lukijaan pohtimaan häpeän monia syitä ja seurauksia. Eläytymällä tarinaan näkee, kuinka häpeä tarttuu erilaisuuteen ja näin pyrkii tekemään ihmisitä samanlaisia. Häpeän tehtävä on pitää yhteiskunnan jäsenet ruodussa, mutta millä hinnalla. Ihmisistä kasvaa kaikesta vaikenevia, toisia syytäviä, empatiaa osaamattomia ja järkähtämättömiä. Häpeävä ihminen kärsii ja myös ihmiset hänen ympärillään. Tätäkö haluamme ylläpitää suomalaisessa yhteiskunnassa? Neljäs syy tunteen merkitykselle on sen järkevyytensä: tulkitsemmehan asioita ja ihmisiä oikeassa elämässä myös tunteen avulla (emt. 128). Tunne on kiinteä osa ihmistä, miksei kaunokirjallisuutta voisi tulkita sen avuin.

Tunteminen ”oikein” ei ole aina helppoa. Robinsonin (2005, 192) mukaan liian kaukaiset tavoitteet, halut ja kiinnostukset estävät lukijaa oppimasta täysin teoksesta. Toisaalta samanlaisuus henkilöhahmojen kanssa taas auttaa lukijaa suhteuttamaan omia kokemuksiaan kertojan tavoittelemiin tunteisiin (emt.). Useimmat meistä ovat jostain täysin ymmärtämisen ja ymmärtämättömyyden väliltä. Väitän kuitenkin, että *Mummon* häpeä on niin selkeä, että se herättää monenlaisten lukijoiden huomion. Jos jostain syystä häpeää ei näe, ei voi ymmärtää *Mummon* kokonaisuutta eikä henkilöhahmoja.

6 Päätäntä

Tässä maisterintutkielmassa olen tutkinut häpeää Antti Heikkisen *Mummo*-romanin (2017) avulla. Tarkastelin häpeää romaanin päähenkilöiden Maijan ja Marja-Liisan kautta. Erottelin ensin Mummo- ja Äiti-lukujen kerronnanrakenteet ja totesin, että *Mummossa* on henkilöhahmokerrontaa. Mummo-luvuissa kertoja on Joonaksen kaverin ja Marja-Liisan sekoitus, Äiti-luvuissa taas Marja-Liisa. Läpi romaanin lukija kokee vahvasti yhteyttä henkilöhahmoihin kertojen vuoksi. Mummo-lukujen extradiegeettinen kertoja kohdistaa kertomansa ulkopuoliselle ja auttaa näkemään kokonaisuuksia. Äiti-lukujen intradiegeettinen kertoja yhdistettynä preesensiin tuo Marja-Liisan erittäin lähelle ja täten helposti samaistuttavaksi.

Maijalla ja Marja-Liisalla on paljon hävettävää. Kolmannessa luvussa erittelin Maijan ja Marja-Liisan häpeän kohteita ja pohdin mitä häpeä tekee. Häpeän kokee yksilö, mutta se vaatii aina todistajan toteutuakseen. Suomalaisessa yhteiskunnassa häpeä on tyypillinen tunne. Suomalaiset häpeävät itseään, mutta myös muita. Syy häpeälle on usein epäonnistuminen omassa tai yhteiskunnan määrittämässä ideaalissa. Suomalaisessa kulttuurissa vallitsee vahva heteronormatiivinen normi. Se tarkoittaa heterosuhteen lisäksi onnellista, himoitsevaa ja tasapainoista suhdetta. Kaikki tämän ulkopuolelle jäävät ovat erilaisia. Erilaisuus aiheuttaa häpeää. Häpeä ylläpitää yhteiskuntaa kasassa, koska kukaan ei halua tuntea häpeää ja siksi noudattaa yleisiä normeja ja sääntöjä.

Mummo on kertomus suomalaisista naisista. Maijalle häpeää aiheuttaa naisena olon vaatimukset, maalaisuus ja perheenjäsenet. Maija kasvaa kuuliaiseksi ja kiltiksi ihmiseksi, joka välttelee häpeän aiheuttamista viimeiseen asti. Hän peittää epävarmuutensa äreyteen ja vahvuuden illuusioon. Maija joutuu kantamaan vastuun siskonsa Esterin

aviottomasta lapsesta Marja-Liisasta ja kokemaan huonoutta omasta lapsettomuudestaan. Myös maalaisuus osoitetaan yleisesti ja Eeron kautta hävettäväksi asiaksi.

Marja-Liisa kasvaa samanlaisissa oloissa kuin Maija, mutta 20 vuotta myöhemmin. Elämä maatalossa on työntekoa ja pienissä piireissä pyörimistä. Marja-Liisa pitää Maijaa äitinään, mutta isästä kukaan ei tunnu tietävän. Isättömyys hävettää Marja-Liisaa ja siksi hän alkaa opettajan kautta sitä selvittelemään. Suhde opettajaan ei tuo vastauksia, sen sijaan häpeää, koska Marja-Liisa tulee raskaaksi ja saa keskenmenon. Maijan ja Marja-Liisan vaikea äiti–tytär-suhde pakottaa Marja-Liisan salaamaan raskauden. Talossa ei puhuta kuin käytännön asioista. Puhumattomuus ylläpitää häpeää.

Neljännessä luvussa käsittelin lukijan kokemusta Maijan ja Marja-Liisan häpeästä. Perustelin ensin, että lukija kokee naisten tunteet vahvasti, koska he ovat niin lähellä lukijaa. Maija on kuin kuka tahansa 1920-luvulla syntynyt maalaisnainen ja Marja-Liisa preesenskerronnan kautta aivan lähellä lukijaa. Maijan häpeä näyttäytyy lukijalle ensin huvittavana jääräpäisyytenä ja äksyilyinä. Kun syyt Maijan häpeälle paljastuvat lukijalle, tämä heltyy ja kokee empatiaa. Lopulta lukijaa itseäänkin raivostuttaa tiukat naiseuden säännöt ja Maijan käytös on enemmän kuin perusteltua. Maijan ja Marja-Liisan äiti–tytär-suhteen vaikeudet paljastuvat todella vasta Marja-Liisan ja opettajan suhteen paljastuttua. Kohtaus Marja-Liisan kotoa häätämisestä näyttää raadollisesti, kuinka molemmat kärsivät häpeästä, mutta eivät osaa näyttää sitä. Molemmat on kasvatettu olemaan hiljaa ja vaikenemaan vaikeista asioista.

Marja-Liisa on alusta asti hyvin todentuntuinen lukijalle. Häntä on jopa vaikea kuvitella täysin fiktiiviseksi. Tämä läheisyys voimistaa lukijan tunteita. Läheiselle ihmiselle tapahtuvat asiat koetaan vahvemmin kuin itselle tapahtuvat. Marja-Liisan halu selvittää isänsä henkilöllisyys ajaa tämän suhteeseen mukavan aikuisen eli opettajan kanssa. Isän lisäksi Marja-Liisa haluaa antaa lapsen Maijalle ja siksi seksin harrastaminen opettajan kanssa on välttämätöntä. Marja-Liisa lähentelee opettajaa jo kouluaikoinaan, mutta toden teolla vasta ollessaan opettajan kotiapulainen. Lopulta Marja-Liisa ja opettaja harrastavat seksiä. Kokemus ei ole Marja-Liisalle mukava. Lukijaa Marja-Liisan ja opettajan suhde inhottaa, mutta seksin harrastamisen jälkeen se kääntyy empatiaksi Marja-Liisaa ja ällötykseksi opettajaa kohtaan. Opettaja työntää Marja-Liisan pois karusti kertomatta tarkemmin syytä. Marja-Liisa tulee raskaaksi opettajalle ja saa keskenmenon. Opettaja osoittaa olevansa Marja-Liisaa parempi ihminen ja selviävänsä suhteen häpeällisyydestä: Marja-Liisahan usuttautui opettajalle, ei päinvastoin. Lukija on vihainen, mutta kädetön. Marja-Liisan lapsen synnyttyä huussin reikään lukija kokee pahaan oloa ja empatiaa. Marja-Liisalle tilanne on niin järkyttävä,

ettei hän tunne mitään. Lukija kokee Marja-Liisan tuskan tämän puolesta ja siksi kohtausta on hyvin vaikuttava.

Lopuksi perustelin, että tunne on kirjallisuuden tulkinnassa tärkeä asia. Se auttaa näkemään asioita, joita ei suoraan sanota. Tunne kiinnittää huomion olennaisiin asioihin ja ymmärtämään teosta ja henkilöitä paremmin. *Mummossa* häpeän tunteen havaitseminen auttaa ymmärtämään syytä Maijan ja Marja-Liisan käytökselle, mutta myös suomalaisen kulttuurissa vallitsevalle häpeän ylivalle.

Jotta tunteiden tutkimus saavuttaa sen ansaitseman aseman kirjallisuuden tutkimuksessa, on sitä tehtävä enemmän. *Mummosta* tekemäni tutkimuksen innoittamana haluaisin tutkia laajemmin suomalaisen kirjallisuuden aiheuttamia tunteita. Häpeä on lähellä sydäntäni sen kaksijakoisuuden vuoksi, mutta myös muut tunteet kiinnostavat. Sara Ahmedin kautta minua on alkanut kiinnostaa viha, inho ja pelko. Tämän tutkielman tarkoitus on tutkimuksen lisäksi näyttää, että kirjallisuutta luetaan tunteiden vuoksi. Tunteminen ei ole häpeä.

Lähteet

Tutkittava aineisto

HEIKKINEN, ANTTI 2017. *Mummo*. Helsinki: WSOY.

Muu kaunokirjallisuus

HEIKKINEN, ANTTI 2013. *Pihkatappi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala.

Tutkimuskirjallisuus ja muut lähteet

AHMED, SARA 2018. *Tunteiden kulttuuripolitiikka*. Suom. Elina Halttunen & Eurooppalaisen filosofian seura ry. Alkuperäinen teos: *Cultural Politics of Emotion*, 2014. Tampere: Niin & Näin.

ANDERSON, AMANDA; FELSKI, RITA & MOI, TORIL 2019. *Character. Three Inquiries in Literary Studies*. Chicago: The University of Chicago Press.

AVANESSIAN, ARMEN & HENNIG, ANKE 2015. *Present Tense. A Poetics*. Englanniksi kääntänyt Nils F. Schott & Daniel Hendrickson. Alkuperäinen teos ilmestynyt saksaksi 2012. London, New Delhi, New York & Sydney: Bloomsbury Publishing Plc.

FELSKI, RITA 2008. *Uses of Literature*. Malden & Oxford: Blackwell Publishing.

GENETTE, GÉRARD 1980. *Narrative Discourse*. Trans. Jane E. Lewin. Alkuperäinen teos *Discours du récit*, 1972. Oxford: Basil Blackwell.

KEEN, SUZANNE 2007. *Empathy and the Novel*. Oxford University Press USA - OSO. ProQuest Ebook Central, <https://ebookcentral-proquest-com.libproxy.helsinki.fi/lib/helsinki-ebooks/detail.action?docID=415270>. Luettu 3.11.2021.

KOIVUNEN, ANU 2003. *Performative Histories, Foundational Fictions. Gender and Sexuality in Niskavuori Films*. Helsinki: Hakapaino Oy.

LAINEN, TARJA 2010. ”Hävetkäämme! Hiihtodoping, häpeä ja kansallinen identiteetti”. Teoksessa *Hiihto & häpeä. Lahti 2001 Mediaskandaalina*. Toim. Erkki Vettenniemi. Jyväskylä: Bookwell Oy. 51–65.

LEHTINEN, ULLALIINA 1998. *Underdog Shame – Philosophical essays on women’s internalization of inferiority*. Doctoral dissertation. Göteborg: University of Göteborg.

- MUNT, SALLY R. 2008. *Queer Attachments: The Cultural Politics of Shame*. London & New York: Taylor & Francis Group. ProQuest Ebook Central, <https://ebookcentral-proquest-com.libproxy.helsinki.fi/lib/helsinki-ebooks/detail.action?docID=438845> . Luettu 3.11.2021.
- PARENTE-ČAPKOVÁ, VIOLA 2011. ”Häpeä, kapina ja äiti–tytär-suhde”. Teoksessa *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä*. Toim. Kainulainen, Siru; Parente-Čapková, Viola. Turku: Uniprint. 225–258.
- PHELAN, JAMES 2005. *Living to Tell about It. A Rhetoric and Ethics of Character Narration*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- PROBYN, ELSPETH 2005. *Blush – Faces of Shame*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- ROBINSON, JENEFER 2005. *Deeper Than Reason. Emotion and its Role in Literature, Music and Art*. Oxford: Clarendon Press.
- RONKAINEN, SUVI 1999. ”Subjektius, häpeä ja syyllisyys parisuhdeväkivallan elementteinä”. Teoksessa *Tunteiden sosiologiaa I. Elämyksiä ja läheisyyttä*. Toim. Sari Näre. Hämeenlinna: Suomalaisen kirjallisuuden seura. 131–154.
- ROOS, J.P. 1987. *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SEDGWICK, EVE KOSOFSKY & FRANK, ADAM 1995. ”Shame-Humiliation and Contempt-Disgust”. Teoksessa *Shame and Its Sisters. A Silvan Tomkins Reader*. Durham & London: Duke University Press. 133–178.
- STEARNS, PETER N. 2017. *Shame: A Brief history*. Urbana, Illinois: University of Illinois Press. <https://search-ebshost-com.libproxy.helsinki.fi/login.aspx?direct=true&db=e000xww&AN=1488551&site=ehost-live&scope=site> . Luettu 3.11.2021.
- SULKUNEN, IRMA 1987. ”Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus”. Teoksessa *Kansa liikkeessä*. Toim. Risto Alapuro & Ilkka Liikanen & Kerstin Smeds & Henrik Stenius. Helsinki: Kirjayhtymä. 157–175.
- TANGNEY, JUNE PRICE & DEARING, RONDA L. 2002. *Shame and Guilt*. New York & London: The Guilford Press.
- VILJAMAA, JANNE 2018. *Hirveä häpeä. Suomalainen häpeä ja kuinka siitä pääsee eroon*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- ZAHAVI, DAN 2014. *Self and Other: Exploring Subjectivity, Empathy, and Shame*. Oxford: Oxford University Press. <https://oxford-universitypressscholarship->

com.libproxy.helsinki.fi/view/10.1093/acprof:oso/9780199590681.001.0001/acprof-9780199590681 . Luettu 13.10.2021.

Painamattomat lähteet

GUMMERUS 2021. ”Antti Heikkinen”. Kirjailija. <https://www.gummerus.fi/fi/kirjailija/antti-heikkinen/2155/> . Luettu 26.10.2021.

JUUTINEN IINA 2019. *Savolaismurteen illuusio Antti Heikkisen romaanissa Pihkatappi: Kolmen foneettisen piirteen tarkastelua*. Pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto.
[https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/148574/Juutinen Iina opinnayte.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://www.utupub.fi/bitstream/handle/10024/148574/Juutinen_Iina_opinnayte.pdf?sequence=1&isAllowed=y) . Luettu 26.10.2021.

KALLUNKI, ELISA 2021. ”Häpeä voi ajaa ylivastuullisuuteen, suorittamiseen tai näkymättömyyteen turvautumiseen – syvällä lymyilevä häpeä ohjailee monien elämää”. <https://yle.fi/uutiset/3-12065937> . Luettu 20.10.2021.

SILTALA 2021. ”Antti Heikkinen”. Kategoria. Kirjailijat.
<https://www.siltalapublishing.fi/kategoria/kirjailijat/antti-heikkinen/> . Luettu 26.10.2021.

WSOY 2021. ”Antti Heikkinen”. Kirjailija. <https://www.wsoy.fi/kirjailija/antti-heikkinen> . Luettu 20.10.2021.